STJEPAN RADIĆ
I
HRVATSKA

Dr. Stjepan Sršan

STJEPAN RADIĆ I HRVATSKA

STJEPAN RADIĆ I HRVATSKA

Izdavač: POVIJESNI ARHIV U OSIJEKU

Urednik: dipl. jur. Ivica Završki

Recezent: Dr. sc. Josip Vrbošić
Dr. sc. Andrija Zdravčević

Lektor: Mr. sc. Vlasta Rišner

Priprema i tisak: Punctalgraph, Osijek

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Gradska i sveučilišna knjižnica, Osijek
UDK 929 RADIĆ, S.: 32
UDK 32:929 RADIĆ, S.
UDK 949.75
SRŠAN, Stjepan
Stjepan Radić i Hrvatska / Stjepan
- 74 str. : ilustr. : 21 cm
Bibliografija: str. 74
ISBN 953-6446-07-3
961023001 1/1

Pokrovitelj: GRADSKI ODBOR HRVATSKE
DEMOKRATSKE ZAJEDNICE OSIJEK

Dr. STJEPAN SRŠAN

STJEPAN RADIĆ I HRVATSKA

Osijek, 1996.

229.026
949.75
SRS
MDK: 929 RADIĆ, S. : 32
949.75
ID-30952

PREDGOVOR:

Ove, 1996. godine obilježava se 125. obljetnica rođenja Stjepana Radića, velikog vođe hrvatskog naroda, pobornika neovisne i samostalne hrvatske države, kojega su beogradski hitci usmrtili 1928. godine. Stoga je potrebno podsjetiti se života i rada, borbe i zalaganja Stjepana Radića i hrvatskog naroda za neovisnu i samostalnu Hrvatsku. Istina, njegova nastojanja oko uspostave samostalne Hrvatske prekinuli su beogradski hitci, ali oni nisu prekinuli nastojanja hrvatskog naroda da izbori svoju samostalnu i neovisnu državu. Nakon brojnih ljudskih žrtava, teških dana do 1945. i možda još težih nakon Bleiburga, preko za hrvatski narod najtežih trenutaka od 1991. godine, hrvatski je narod uspostavio svoju samostalnu i neovisnu, suverenu i demokratsku Republiku Hrvatsku.

Od 1991. prošlo je pet teških, ali povijesnih godina u stvaranju samostalne Hrvatske. Zanos, jedinstvo, odlučnost hrvatskog naroda i njegovih građana i danas nas nadahnjuju. Danas se ne možemo sjetiti svih pojedinosti - pokazatelja duha, morala, jedinstva i odlučnosti, oduševljenja i spremnosti kojom je hrvatski narod krenuo u obranu svoga doma protiv srpske agresije. Upravo golim rukama se suprostavio "nepobjedivoj JNA", naoružanim i pripremljenim srpskim odmetnicima vođenim iz Beograda. I taj je narod slomio mit o nepobjedivosti srpske vojske. Sjetimo se strašnih kolona tenkova u Osijeku, gaženja malog fiće, paljenja sela Ćelije, rušenja i uništavanja, ubijanja i svirepih masakriranja hrvatskih domoljuba, raketiranja civilnih zgrada, bolnica,

crkava, kulturnih spomenika - sve to samo da se slomi moral hrvatskih građana neslomljiv u obrani domovine i slobode. Ako se danas pitamo što je tada, kao i ranije, nadahnjivalo i davalo snagu hrvatskim braniteljima - odgovor je jasan: ono isto što je vodilo i Stjepana Radića i tisuće drugih hrvatskih domoljuba, od Zrinskih i Frankopana, Kvaternika, od Bleiburga i Domovinskog rata - ljubav prema domu, slobodi i vlastitoj državi. Ta je ljubav bila jača i od želje za životom. Divimo se mladima i starima, ljudima na prvim crtama bojišnice i onima u pozadini, koji su bili spremni i život dati za svoje svetinje.

I prije nego li prikažemo život, rad i djelo Stjepana Radića, dobro je ukazati na pouke utemeljene u radu i tragičnoj smrti hrvatskog vođe Stjepana Radića, kao i tisuća hrvatskih domoljuba stradalih onih godina tragičnih zbivanja započetih 1918., 1941., 1945. i 1991. godine. To je ono što su nekada govorili za kršćanske mučenike: krv mučenika - sjeme kršćana. Krv Hrvata - sloboda i neovisnost hrvatske države, a imati vlastitu samostalnu i suverenu državu - to je prirodno pravo naroda i neprocjenjiva vrijednost. No postizanje samostalne i neovisne države samo je bitan preduvjet za život dostojan čovjeka i naroda. Kako dijete kad se rodi treba skrbi, hrane, odgoja i mnogo toga da naraste u odraslog, zrelog, zdravog i sretnog (koliko je to ovdje moguće) čovjeka, tako i država - rođena je. Sada predstoji daljnji rad, zajedništvo, izgradnja u slobodi, a uz toleranciju, poštivanje i uvažavanje ljudskih vrijednosti, uz demokraciju (ne anarhiju!), te preuzimanje odgovornosti za svoja djela i riječi.

"NIKAD VIŠE U BEOGRAD"

Dana 8. kolovoza 1928. podlegao je atentatu hrvatski učitelj i vođa Stjepan Radić. Cijeli njegov život, pa i smrt, bili su borba za slobodu, demokraciju, humanost, ljudska prava i ravnopravnost, za Hrvatsku.

Od toga je dana prošlo šezdeset osam godina. Šezdeset i osam godina hrvatski je narod crpio snagu za one ideale zbog kojih je Radić mučki ubijen od velikosrpskih imperijalista. Od toga je vremena mnogo hrvatskih sinova palo za slobodu domovine, braneći ono najsvetije što čovjek može imati.

Pišemo o borbi Stjepana Radića za neovisnu i samostalnu Hrvatsku. Dok budemo čitali sljedeće stranice sami ćemo reći da je to predložak velikosrpskog scenarija sa svim elementima instrumentalizacije hrvatskih Srba. I mnogo smo mogli naučiti, da ne ponavljamo iste greške koje nas koštaju stotine života hrvatskih rodoljuba. Pacifist Radić pokušao je sve načine parlamentarne borbe, i sa Srbijom i s hrvatskim Srbima, borio se protiv nasilja i revolucije naroda, ali bio je odlučan u samoobrani. I zato su njegove riječi, poslije beogradskog atentata kad se vraćao u Hrvatsku, na granici, na zemunskom mostu kojima je odredio put hrvatskom narodu bile: "Nikad više u Beograd". Zaboravili smo to, bili smo naivni ili vjerovali smo. A evo što nam se dogodilo. Nikad više u velikosrbijanski jaram.

ŽIVOTOPIS

Stjepan Radić rođen je 11. lipnja 1871. godine u Trebarjevu Desnom, malom selu kraj Siska. Bio je sin posavskih seljaka koji su u znoju lica svoga zarađivali za brojnu obitelj. Bistar i željan znanja, Stjepan Radić završio je gimnaziju. Već kao gimnazijalac zadojen je hrvatskom poviješću te svu svoju mladenačku snagu usmjerava prema učenju. Svoje ideale za slavnu hrvatsku prošlost prenosi na kolege, potiče ih, drži sastanke i organizira protestne skupove protiv mađarona. Zbog toga je bio isključen iz gimnazije. Ipak, nije stao, već privatno polaže maturu i 1890. g. se u Zagrebu upisuje na Sveučilište. U Sisku istupa protiv vlasti podupirući hrvatsku misao pa biva isključen sa studija. Odlazi u Prag, gdje studira pravo. Piše članke, rasprave i drži sastanke za hrvatsku nezavisnost i slobodu. Među prvim je studentima koji su na Jelačićevom trgu 16. listopada 1895. spalili mađarsku zastavu. Nakon šest mjeseci tamnice jača svijest o potrebi borbe za slobodu i neovisnost Hrvatske. Stjepan je Radić jedan od prvih pobornika osnivanja Hrvatske seljačke pučke stranke 1904. Godine.

Poslije sloma Austro-Ugarske, Radić je grmio i zaklinjao predstavnike Hrvatske stranke prava da se ne ide u Beograd bez čvrstih garancija. A onda, kad su neki ipak pošli u Beograd (uglavnom hrvatski Srbi na čelu sa Svetozarom Pribićevićem), Radić među prvima ukazuje na nelegitimnost ujedinjenja, nepravde i nasilja velikosrbijanske politike nad hrvatskim narodom.

Od 1918. godine do smrti Radić je okupio gotovo sav hrvatski narod te je perom, riječju i djelom ukazivao da hrvatski narod ima pravo na svoju neovisnost i slobodnu hrvatsku državu. I kad je već bio pred ispunjenjem svojih želja, velikosrbijanska politika je usred beogradske Skupštine hitcima pokazala svoje pravo lice.

Kad su Radića prijatelji odvraćali od puta u Beograd, jer su slutili atentat, on je rekao: "Ja sam kao vojnik u rovu iz kojega vodim borbu za prava hrvatskog naroda. Ili ću iz tog rova izići kao pobjednik ili će me iz njega mrtvog iznijeti hrvatski narod... Jer mene mogu ubiti, ali moj DUH - nikada...!"

I zaista, DUH Stjepana Radića, a to je hrvatski narod, živi i danas i živjet će dok ima onih koji više ljube slobodu nego ropstvo, više ljube demokraciju nego tiraniju, i dok više ljube sretnu budućnost svoje djece od onoga što su sami imali.

BUĐENJE ŠIROKIH SLOJEVA PUKA

Ante Starčević je krajem 19. stoljeća unio hrvatsku državnu ideju među inteligenciju i građanstvo, ali ne u seljaštvo. Radić je zbog toga preuzeo na sebe buđenje širokih slojeva puka. Krajem 19. stoljeća pravaštvo se, istina, snažno osjećalo u hrvatskom javnom životu, ali se već tada, a posebno početkom 20. stoljeća, počeo sve više osjećati politički utjecaj omladine kod koje ideja hrvatske države nije prevladavala. Srpski prvaci u Hrvatskoj, okupljeni u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, imali su za cilj "ujedinjenje sa Srbima izvan Monarhije po svaku cijenu i uz ma kakve žrtve".

Dio Hrvata u toj koaliciji, zbog međusobne nesloge i krivo shvaćenog pojma narodnog jedinstva, objektivno je poslužio širenju velikosrpske politike u hrvatskim krajevima. Ta je koalicija u ratu 1914.-1918. bila u službi Pešte, a na štetu Hrvatske, pravdajući se poslije da se tako radilo radi zaštite Srba u Hrvatskoj

Stjepan Radić (rođen u Trebarjevu Desnom 11. 7. 1871., umro u Zagrebu 8. 8. 1928.), veliki narodni vođa, izuzetan govornik i politički pisac, najsvjetliji lik u hrvatskoj političkoj povijesti.

od progona. Srpski su koalicijski vođe za svoj rad u Hrvatskoj dobivali, kako su poslije sami priznali, naputke iz Beograda. Ipak su prije Prvog svjetskog rata ogromnu većinu hrvatskih glasova imale dvije starčevićanske skupine koje su imale zajedničku programsku podlogu: ***osnivanje posebne hrvatske države na jugu Monarhije.***

Radić je tijekom cijelog života zastupao neka temeljna politička načela iz svoje mladosti. Svjestan da je kod nacionalnog određenja bitan osjećaj, on se zauzimao za ***priznanje Srba u Hrvatskoj***, ali tako da se nađe put i način po kojemu bi ti Srbi bili ***odani hrvatskoj domovini isto kao i Hrvati***. Kad je srpski list *Srbobran* pretiskao članak Nikole Stojanovića 1902. godine, u kojem se Hrvatima naviještao rat do uništenja, u Zagrebu su izbile žestoke protusrpske demonstracije, koje je Radić smirivao govoreći "da nam naši Srbi, doduše, svojim prkosom i svojim mađaronstvom dosta smetaju, ali da su oni naša braća i da zato nije čovječno, ni politički mudro, protiv njih ovako postupati".

Međutim, Radić je tada bio svjestan politike kojom su krenuli Srbi u Hrvatskoj pa stoga savjetuje: "Pa dobro! Okrenimo i mi svoju taktiku, ne jadajmo se samo kao što smo se jadali do sada, a svojom snagom jačali element koji se, eto, digao protiv nas gore nego ikoji drugi i narodni i neskloni nam narod. Moramo gledati da oslabimo taj element, čim bude jači, bit će nam opasniji, teže ćemo mu se oprijeti. Ne uzradimo li tako, sud drugih naroda o nama može biti dvostruk; ili da smo dotle pali te nam zbilja nije više stalo do našeg narodnog ponosa, - ili da smo luda što grije u svojim njedrima zmiju koja sprema otrov da ga u svoje vrijeme uštrca u našu krv. Ili - Hrvati - imamo li što da izgubimo ako se skroz otuđimo tome elementu? Gdje su

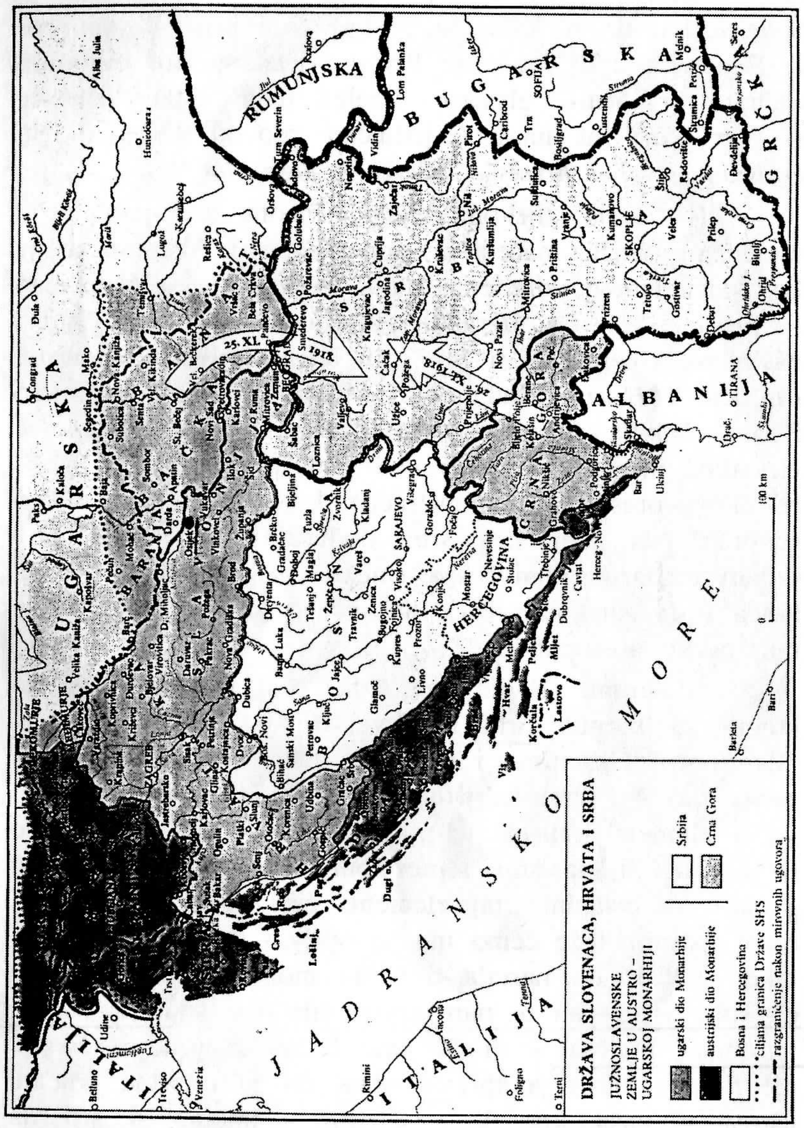

nas podupirali? Gdje su stupili s nama u borbu kad se radilo o bilo kojem našem političkom pravu ili kulturnoj kojoj stečevini? Gdje? Nigdje! Obratno! Svuda su protiv nas - svuda! Ovdje s mađaronima i sa Švabama, u Dalmaciji s Talijanima. Neka se prelomi svaka naša zajednica s njima, mi nemamo što od toga izgubiti - obratno: možemo samo dobiti!

... Dignimo se svi kao jedan, ne dajmo posla, zarade, ni službe, ni jednome Srbinu! Ne stidimo se toga, oni nas odavna pljuskaju, a mi smo ih podupirali, sad su digli nož protiv nas -udarite po toj sramotnoj bratoubilačkoj ruci! Poduprite svoje Hrvate - svoj k svomu! O Srbima, eto, žalibože, ne možemo reći da su nam svojta, a što i jesu: žalosna je to svojta! Brat je mio koje vjere bio - dokle bratski čini i postupa. Nemamo se stidjeti nikoga ako budemo tako nastojali oslabiti element koji nam se grozi propašću. Oni navaljuju - naša je dužnost da se branimo. Uz takve njihove misli i osjećaje bit će naše političko i ekonomsko stanje to više ugroženo što oni budu jači." (Stj. Radić, *Svoj k svomu*, u knjizi: *Politički spisi*, str. 235.-237.).

Kad piše o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata Radić ga nikad ne shvaća kao takvu političku jednakost da bi mu bilo svejedno da se Hrvati i hrvatski Srbi okupljaju oko Beograda kao oko svog političkog Pijemonta. On je već 1902. zbog osjećaja opasnosti od hrvatskih susjeda (Njemačke, Italije i drugih) pisao da se Hrvati " prema vani - trebaju sa Srbima upravo stopiti tako, da će za vanjski svijet od Rijeke do Zemuna biti samo Hrvatska, a dalje Srbija, i to kao dvije oznake istog narodnog kulturnog pojma." (Stj. Radić, *Hrvati i Srbi*, u knjizi: *Politički spisi*, str. 271.). Očito da je Radić pojam narodnog jedinstva zamišljao

tako da su s Hrvatima jedno samo Srbi u Monarhiji (Austro-Ugarskoj), a ne i oni u Srbiji.

HRVATSKA SELJAČKA PUČKA STRANKA

Radić je 1902. godine pisao da se Hrvati i Srbi u Banskoj Hrvatskoj trebaju zbližiti da bi postali jaki i da bi naša prava poštovali Mađari i Talijani. On smatra da od Srba u Hrvatskoj, kao od naroda koji je jednak Hrvatima ima pravo tražiti da hrvatsku domovinu vole kao i Hrvati, jer im je ta domovina zajednička i jer su u njoj vezani istim interesima (Radić, *Kako ćemo iz našeg zla u dobro*, Sisak 1902.,5.).

Radić je, dakle, već na početku svog javnog rada bio svjestan svih poteškoća i prave stvarnosti u hrvatsko-srpskim odnosima. On je tako znao da su se Hrvati i Srbi stoljećima kulturno i politički posebno razvijali i da zato drukčije gledaju na državne ideale za budućnost. Međutim, on je vjerovao da je to zato što su Hrvati nastavili svoj razvoj na slavenskim tradicijama klasične dubrovačke književnosti, dok su u Srbiji njegovali svoja posebna partikularistička srpska nastojanja, zbog kojih su odbacili ilirstvo i jugoslavenstvo. Radić je dijelio Srbe u dvije skupine. U jednoj su bili Srbi u Hrvatskoj koji "gotovo bez iznimke" pristaju uz mađarsku politiku, koja hrvatsku samostalnost ne smatra državnom, nego provincijalnom, i koja Hrvate ne drži narodom, nego narodnošću. U drugom srpskom taboru, prema Radićevu mišljenju, propovijeda se da Hrvatska treba nestati u Srbiji, a Hrvati među Srbima, jer su Hrvati puko pleme srpskog naroda. Radić je zaključio (1902. godine) da se hrvatsko-srpski sukob može izbjeći samo ako Srbi koji

žive u hrvatskim zemljama postanu ***hrvatski rodoljubi***. To je smatrao mogućim samo putem ***narodnog jedinstva u Hrvatskoj***.

Hrvatska seljačka pučka stranka osnovana je 22. prosinca 1904. godine, a njen je program utvrđen na prvoj redovnoj skupštini 1905. u skladu sa smjernicama Stjepana Radića. Ističe se da ***hrvatski narod ima pravo stvoriti svoju, i to potpuno neovisnu državu***, kakva je nekada bila. Ta se hrvatska država može povezati s kojom drugom državom i s njom voditi kakve zajedničke poslove. U programu stranke istaknuti su kao cilj gospodarsko I kulturno prosvjećivanje seljaka i borbu za temeljne građanske slobode. Bila je to jedna od parvih, a poslije dva desetljeća rada postat će najuglednija selajačka stranka u Evropi.

Radić u državi Srbiji, bez obzira na svoje javno zauzimanje za slavenstvo, nije gledao središte hrvatskog okupljanja. On je pisao da Srbija teži "sad k Jadranu, sad k Egejskom moru" i da se zato sukobljava s hrvatskom i bugarskom politikom.

Za cijelo vrijeme Prvog svjetskog rata Radić nije ni pokušao uspostaviti vezu s Jugoslavenskim odborom, čiji su se članovi u inozemstvu izabrali bez narodnog odobrenja kao predstavnici naroda. On u Saboru djeluje u smislu stvaranja hrvatske države, a njeno ostvarenje očekuje poslije svršetka rata. O narodnom jedinstvu (na tlu Hrvatske) 1917. piše u "Domu": "Hrvati šire ruke prema Srbima upravo onako, pače još i više i željnije nego Slovenci prema Hrvatima. Ali mi smo Hrvati tu loše sreće. Nama se ljubav ne uzvraća ljubavlju, ili se barem do nedavna nije uzvraćala, a ovo što bi danas imala biti ljubav, što bi imalo biti jedinstvo, ovo je kako

ćemo odmah vidjeti, samo dobro promišljeni srpski pokušaj da nas Hrvata nestane u tom bratskom zagrljaju kad nas već nije moći inače maknuti s ovoga svijeta".

Radić je, dakle, bio 1917. godine uvjeren da pojam narodnog jedinstva služi Srbima za asimilaciju Hrvata tako da Hrvati postanu Srbi. Jedini je način očuvanja Hrvata, prema njegovu mišljenju, ***postojanje hrvatske države***, koja za srpske političare "niti je postojala, niti postoji".

STVARANJE SAMOSTALNE HRVATSKE DRŽAVE

Godine 1918. Radić se zauzimao za uspostavu samostalne hrvatske države koja bi obuhvaćala prostor u kojem živi hrvtski narod, a u mogućoj zajednici sa Slovenijom. Radić je osuđivao Srbe zbog njihovog protuhrvatskog i promađarskog držanja, ističući da politika narodnog jedinstva ima služiti ponajprije oslobođenju Hrvatske od mađarske prevlasti i ujedinjenju hrvatskog naroda u državu Hrvatsku. U Pragu, ožujka 1918. godine, izjavljuje da je posve propala bečka i peštanska politika i da je spreman za ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, ali na temelju ***potpune i stvarne ravnopravnosti*** "bilo u smislu tisućljetne hrvatske državne i narodne samostalnosti, bilo, što je još bolje, u duhu naše nove seljačke politike."

Dana 27. srpnja 1918. Glavni odbor Seljačke stranke proglasio je stranku ***republikanskom***.

U zapisniku sa sjednice Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS od 28. listopada 1918. zabilježeno je Radićevo motrište:

"Stjepan Radić drži da je prvi akt Hrvatskog sabora da se Banska Hrvatska proglasi suverenom državom i sastavnim dijelom Države SHS. Hrvatski sabor ukida sve ugovore i nagodbe stvorene s faktorima izvan našeg naroda. Mora da bude potpuna likvidacija s monarhijom i dinastijom (Austro-Ugarskom). Sve ratne naredbe i stege političkog života imadu da prestanu. Nijedna vojska, ni prijateljska srpska, francuska, engleska, američka ni neprijateljska ne smije ući u naše područje. Traži da se u Saboru dade izjava o hrvatskom shvaćanju pitanja jedinstvenosti". Iz predhodnog dokumenta jasno je da je Radić izrazio potrebu ***stvaranja samostalne hrvatske*** države s potpunim državnim suverenitetom.

No, izvještaji o seljačkim nemirima u Hrvatskoj 1918. bili su povod da je Svetozar Pribićević na sjednicama Narodnog vijeća predlagao pozivanje srpske vojske koja, prema njegovom mišljenju, jedina može ugušiti nerede. Već 31. listopada 1918. u Zagreb je došao kao izaslanik srpske vojske pukovnik Dušan Simović, a izaslanici Narodnog vijeća su samoinicijativno pošli u Srbiju tražiti pomoć vojske. Tako su prve srpske čete bez odobrenja hrvatskog Sabora došle u Mitrovicu i u Vukovar 9. studenoga, a u Osijek i Požegu 13. studenoga, te 14. studenoga u Viroviticu, a nakon toga u Bosnu i Hercegovinu te južnu Dalmaciju. Tako je srpska vojska ušla u Hrvatsku mimo volje hrvatskog naroda, spremna silom skršiti otpor hrvatske vlasti i države.

Temeljni (konkretni) zadaci srpske vojske u Hrvatskoj i drugim područjima bivše Austro-Ugarske bili su razoružanje stanovništva i vraćanje imovine koju su seljaci u vrijeme prevrata razgrabili vlasnicima, gušenje svih pokreta protiv vlasti, veleposjednika i kapitalista, borba protiv socijalista... No, što je najgore, prilikom tog

prikupljanja oružja izvjesni su pripadnici srpske vojske pravili razliku između hrvatskog i pravoslavnog (srpskog) stanovništva u Hrvatskoj, držeći prve nepouzdanima, pa čak i neprijateljima a druge pouzdanima i "državotvornim elementom". Takvo oslanjanje na Srbe i njihovo isticanje u Hrvatskoj - nasuprot Hrvata - dovelo je i do krvoprolića u selu Bršadin kod Vukovara.

Zbog Radićeva jasno iskazanog motrišta protiv namjeravanog ujedinjenja sa Srbijom, protuhrvatske su skupine počele misliti na njegovo ubojstvo već 20. studenog 1918. O tome kazuje i sam Radić uz dodatak da su ga 24. studenog u samoj sabornici imali napasti neki dalmatinski i srbijanski časnici. Radić je dobro osjećao da je dio hrvatske inteligencije voljan prihvatiti srpsku vlast u Hrvatskoj bez ikakvih jamstava za ostvarenje hrvatske državnosti. On je tada opetovano nastojao na ***sačuvanoj Hrvatskoj***. Dana 21. studenog 1918. Radić piše da bi sad kad se Slovenija na naše oči stvara državom i Bosna obnavlja u jugoslavenskom okviru, a na temelju jugoslavenskog narodnog jedinstva, bila sablazan da se zbog toga jugoslavenskog okvira i narodnog jedinstva ruši hrvatska država. On doslovce piše: "Našu hrvatsku državu mogao bi i smio porušiti jedino sam hrvatski narod kad bi mu Bog pomutio pamet. Ali hrvatski je narod pri zdravoj pameti i baš hoće, danas više nego ikada, da ima svoju hrvatsku državu i da na svom hrvatskom državnom teritoriju, koji je ujedno i naše narodno područje, da tu vrši potpuno i bezuvjetno pravo svoga narodnog samoodređenja". (B. Krizman, Stj. Radić, *Za posebnu Hrvatsku i hrvatski dom, Hrvatsko sveučilište*, I./1971., 17.-12.,24.).

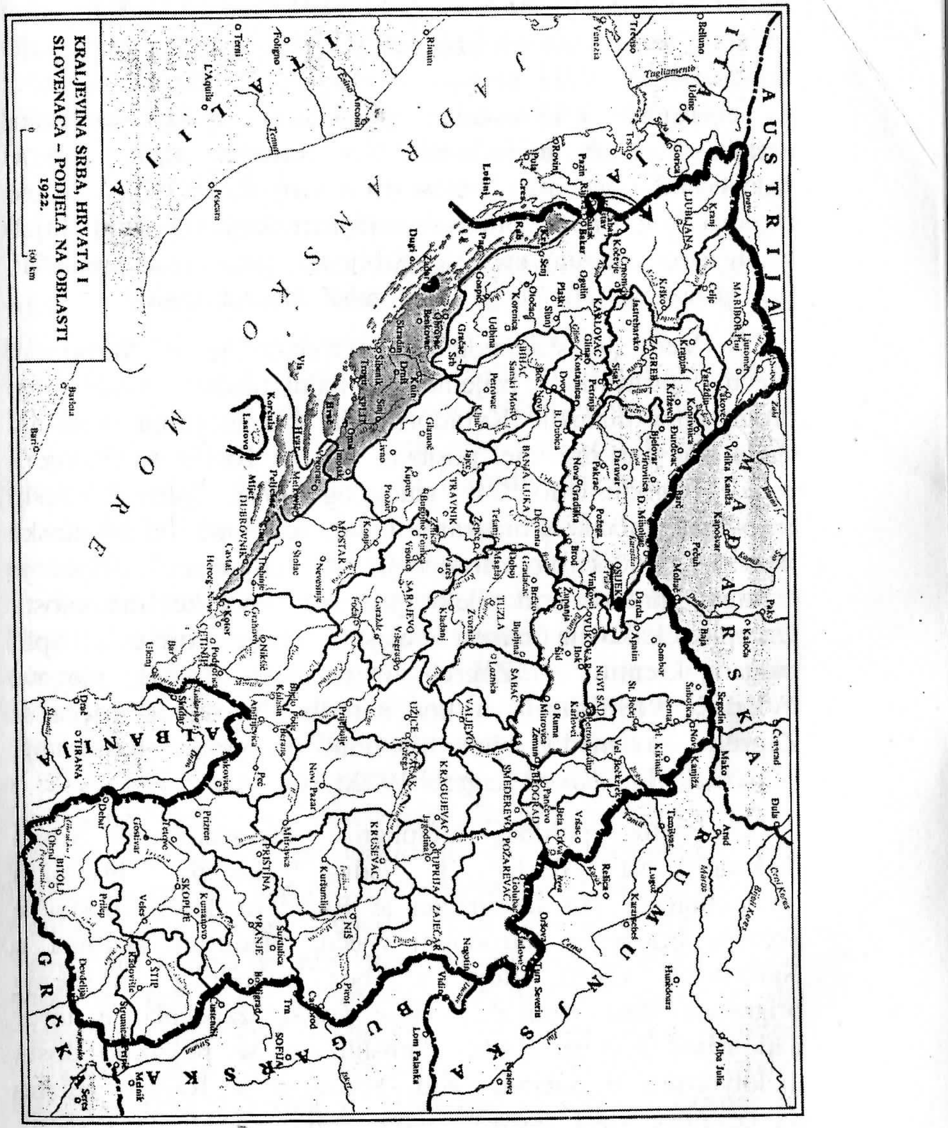

HRVATI NEĆE CENTRALISTIČKU DRŽAVU

Radić je svakako pokušavao spasiti hrvatsku državu u okviru mogućnosti. No, Narodno vijeće nije ni pokušavalo ozbiljno uspostaviti svoj autoritet. Većina članova tog vijeća bili su pojedinci koji su sami htjeli bezuvjetno ujedinjenje sa Srbijom, iako nisu pokušali prije toga saznati što o tome misli ***hrvatski narod***.

Već 20. studenog 1918. trebalo je u Narodnom vijeću prihvatiti prijedlog "dalmatinske vlade" o proglašenju dinastije Karađorđevića i imenovanju središnje vlade za sve državne poslove, ali je Radić tu namjeru uspio odgoditi do 24. studenog 1918. godine. Josip Smodlaka, prvak samozvane i samoizabrane "dalmatinske Vlade" svjedoči o shvaćanju "Dalmatinaca", čije je držanje znatno pridonijelo propasti hrvatske državnosti. On piše kako je nakon dolaska srpske vojske u Split mogao krenuti u Zagreb i priznaje da je njegova "Vlada" 1918. bacala u koš naredbe Narodnog vijeća iz Zagreba, a među njima i onu o općoj mobilizaciji. (*Zapisi J. Smodlake*, Zagreb 1972., str. 61.).

Protiv politike utapljanja Hrvatske u Srbiju djelovali su Radić i jedna skupina hrvatskih intelektualaca. Na sastancima je Radić oblikovao postavke koje je branio u Narodnom vijeću. Međutim, skupina u Narodnom vijeću, koja je bez narodnog ovlaštenja prigrabila vlast, pomoću srpske vojske započela je teror nad svima koji su drukčije mislili, što se pokazalo dosta djelotvornim u njihovu radu. Sutradan je Radiću rečeno da će nova vlast provesti svoju volju, ako treba i silom, i da bi opiranje značilo igrati se glavom. Radić se i

dalje borio za očuvanje Hrvatske, pa je u Narodnom vijeću predložio stvaranje ***zajedničke savezne države*** koja bi imala zajedničke resore uz samostalne vlade za Hrvatsku, Sloveniju, Srbiju i Crnu Goru te pokrajinske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju i Vojvodinu. Na kraju svega Radić je bio spreman i za kompromis, predlažući da se nova država uredi ***federativno***.

Na noćnoj sjednici jednog dijela odbora Narodnog vijeća u Zagrebu 24. studenog 1918. Radić je održao govor protiv namjeravanog ujedinjenja sa Srbijom. Istaknuo je da gospoda koja zaobilaze Hrvatski sabor nisu htjela sazvati ni sve članove Narodnog vijeća, već samo jedan odbor, koji je sam sebi dao ovlasti, a dobro znaju da narod nije izabrao ni Narodno vijeće.

Radić im je napomenuo da se ljuto varaju ako misle "da se ovako samovoljno može prijeći preko tisuću i više godina hrvatske povijesti i hrvatske državnosti". Nadalje je rekao da Hrvati ***neće centralističku državu*** nego ***saveznu federativnu republiku***. Posebno je upozorio Slovence da predlažu takvo narodno i državno jedinstvo prema kojemu će u "Beogradu biti sva vlada i uprava", a Zagreb i Ljubljana pod Beogradom. A Hrvatima iz Dalmacije, koja je, kako je Radić naglasio "prava pravcata Hrvatska", predbacio je da je otcjepljuju "bez naroda i protiv naroda", od Hrvatske i da hoće pod Beograd bez pitanja naroda. Obratio se i Srbima iz Vojvodine kojima je predbacio da od ove Trojednice žele napraviti Nijednicu. Nazočnima iz Bosne kazao je da bacaju pod noge svoje obećanje i sve svoje javne prisege narodu. Istaknuvši da govori u ime hrvatskog naroda, Radić je rekao Srbima iz Hrvatske, Ugarske i Bosne da su oni "uistinu samo dušmani koji hoće ***veliku srpsku državu***". Svima je rekao da idu u Beograd proglasiti

jedinstvenu (centralističku) državu bez hrvatskog naroda i protiv njegove volje. Zaključak mu je bio da skupljeni Slovenci, vojvođanski Srbi, Bosanci i Hrvati iz Dalmacije, a posebno domaći, hrvatski Srbi, moraju paziti da se ne bi sutra kazalo da su se danas svi skupili ovamo samo zato da izvrše "jedno urotničko djelo protiv naroda, protiv Hrvatske i protiv Hrvata". Završio je kličući republici i Hrvatskoj. (Stj. Radić, *Politički spisi*, str. 323.-326.). Treba pripomenuti da je Pribićević htio oduzeti Radiću riječ za vrijeme njegovog govora. Za zaključke Narodnog vijeća glasovali su svi osim Radića.

PROTIV RUŠENJA HRVATSKE DRŽAVE

Srpska je vojska okupirala dio Hrvatske pa je okupacija Slavonije značila prenošenje Londonskog sporazuma s crte Vukovar-Šamac na crtu Ilova. Prema planu srpskih hegemonista, Hrvatska se imala ograničiti samo na užu Hrvatsku, bez Slavonije i Dalmacije. Sutradan, 25. studenoga 1918., na skupštini Radićeve stranke jednoglasno je odbačena i sama pomisao da Radić ide u Beograd. Ujedno je prihvaćen zaključak u kojemu se prosvjeduje protiv rušenja hrvatske države i zagovara osnivanje savezne jugoslavenske republike.

Na sjednici Narodnog vijeća 26. studenog bilo je različitih prijedloga o vremenu polaska u Beograd. Kad se većina odbornika središnjeg odbora Narodnog vijeća razišla kućama, ***manjina je sa Svetozarom Pribićevićem*** nastavila u noći vijećanje o zaključku sutrašnjeg odlaska u Beograd, kako se i dogodilo. Bio je to rezultat djelovanja srpskih političara koji su vodili glavnu riječ uz pomoć srpske vojske. Nakon odlaska u Beograd, ta je samoizabrana delegacija postupila protivno naputku koji

je dobila u Zagrebu. U spomenutom izaslanstvu Narodnog vijeća od dvadeset i osam osoba u Beogradu je bilo tek šest hrvatskih narodnih poslanika, ali ni oni nisu imali potrebnu ***punomoć Hrvatskog sabora***.

Prema nalogu predsjednika Narodnog vijeća, prije proglašenja ujedinjenja u Zagrebu su uhićeni neki hrvatski narodni zastupnici, suci i generali, dok su drugi umirovljeni. Sam Radić ništa nije mogao učiniti, jer je bio u životnoj opasnosti. Tada je Pribićević organizirao njegovo ubojstvo. (*Političko umorstvo*, *Hrvat*, IV./1922., 584.). Zbog toga je Radić već krajem studenoga otputovao u Prag i ondje ostao do 10. prosinca 1918.

Već pet dana poslije ujedinjenja svu vlast u Hrvatskoj dobio je Svetozar Pribićević koji je postao ministrom unutrašnjih poslova. Otpustio je dotadašnjeg hrvatskog bana Mihaelovića, a imenovao Palečeka, odvjetnika iz Vukovara, Srbina, koji je izjavio da će izvršavati samo odredbe središnje vlade u Beogradu, tako da je s njim ***nestalo hrvatske samostalne vlade***.

Otpor proglašenom ujedinjenju očitovao se već 5. prosinca 1918. kad je dio hrvatskih vojnika 25. i 53. pukovnije u Zagrebu započeo s očitovanjem za hrvatsku republiku, a protiv srpske dinastije, protiv kralja Petra, protiv srpskog unitarizma, a za slobodnu Hrvatsku. No, uskoro dolazi do raspuštanja hrvatske vojske, progona rodoljuba, smjenjivanja sa službi i položaja, prekrajanja upravne organizacije i drugoga.

Ante Trumbić, koji je kao predsjednik Jugoslavenskog odbora i prvi ministar vanjskih poslova Kraljevine SHS bio jednim od tvoraca nove države, naskoro je, osjetivši stvarnost nove vlasti, priznao da o ***ujedinjenju hrvatski narod nitko nije pitao***, da hrvatski narod ujedinjenje ni naknadno nije nikad odobrio i da je

Hrvatskoj nametnuta vojnička hegemonija turskog oblika u svakom smislu. (A. Trumbić, *Elaborat o hrvatskom pitanju, Kritika*, IV./1971., 18.,415.).

BORBA ZA SAMOSTALNU HRVATSKU POSLIJE 1918. GODINE

Radić je novu državu doživio kao militarističku novu vlast, koja je za Hrvate bila teža od stvarnosti u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. U Hrvatskoj je u novoj državi Radić doživio uz do tada nepoznato batinjanje hrvatskih seljaka i građana i besprimjernu gospodarsku otimačinu ili pljačku koja se očitovala već u zamjeni jednog novog dinara za 2,5, poslije za 3 pa i 4 krune, u protupravnom ubiranju carina i poreza, kao i provođenju agrarne reforme prvenstveno u čisto hrvatskim područjima. U monarhističkoj i militarističkoj državi Radić je isticao u svim govorima republikanstvo i mirotvorstvo. Uzor mu je republika na američki način.

Pribićevićeva vlast postala je u Hrvatskoj tolika da se hvalio dobijenim "kartama blanche" za prečanske krajeve, a poglavito za Hrvatsku. Pribićević se hvalio tako skrojenim planom podjele zemlje na oblasti koji će Srbima garantirati, bar u prvo vrijeme, državnu sigurnost.

Radić je početkom 1919. pisao da Hrvati, Slovenci, Srbi i Bugari mogu biti jedan narod prema vani, tj. prema drugim narodima, ali da Hrvati nisu Srbi i da zato nije dobro ni moguće da "svi" budemo u jedinstvenoj srpskoj državi. (Krizman, *Korespondencija S. Radića*, str. 58.).

Na skupštini glavnog odbora HRSS 3. veljače 1919. Radić je rekao da ono što se događa u Hrvatskoj

!!!! ZA TOČNIJE

nije samoodređenje naroda, nego nametanje tuđe sile, da je to vlada bezbožnih tirana. U ime narodnog jedinstva pogaženo je ljudsko dostojanstvo batinanjem ljudi, što je "sistem srpske kraljevske vlade, koju ne možemo nipošto nazvati svojom narodnom vladom". On opet zahtijeva, potpunu suverenost naroda, hrvatsku republiku i konstituantu, a ne odlazak u "srpsku Aziju".

"PORUKA HRVATSKOG SELJAŠTVA..."

Na izvanrednoj i glavnoj skupštini HRSS-a bilo je 6.832 zastupnika koji su predstavljali 150.000 odraslih pristalica stranke. Glavni je odbor sastavio ***Poruku hrvatskog seljaštva na ruke predsjednika Wilsona na mirovni kongres u Parizu***, u kojoj se kaže da Hrvati svoje narodno pravo vide u tome da kao tisućljetni narod na svome političkom teritoriju osnuju neutralnu hrvatsku republiku, pa da se onda uvedu u neutralnu republikansku Jugoslaviju, čim i drugi narodi osnuju takve neutralne slobodne republike.

Početkom 1919. u Hrvatskoj se pripremao ustanak protiv rušenja države SHS. S druge strane, raste pritisak državne vlasti na Radića i njegovu stranku. Obustavljen mu je list *"DOM"*, pa on odbija sudjelovati u Beogradu na narodnom predstavništvu, jer HRSS nije priznavao Kraljevinu SHS pod dinastijom Karađorđević, jer tu kraljevinu nije proglasio Hrvatski sabor. Ne priznaje se ni privremeno narodno predstavništvo u Beogradu, poreknuta je svaka zakonita moć centralne vlade u Beogradu, protestira se protiv novačenja, poriče se zakonitost državnoj upravi. Uslijedio je odgovor Vlade - Svetozar Pribićević 25. ožujka 1919. uhitio je Stjepana Radića te ga zadržao u zatvoru do 27. veljače 1920. To

ipak nije pokolebalo Radićevu stranku, već naprotiv, raste otpor i stranke i hrvatskog naroda ujedinjenju. Već u travnju 1919. stranka je pripremila štrajk zbog uhićenja vođe Radića i zabrane lista *"DOM"*.

"HOĆEMO ŽIVJETI BEZ SRBIJE"

Zbog tih se događaja premješta vrhovni srpski kadar i vojska u Hrvatskoj te vojska preuzima stvari u svoje ruke. Zbog straha od proglašenja hrvatske republike izvršena je opsada Zagreba. Načelnik štaba, pukovnik Milan Nedić, po povratku iz Beograda u Zagreb poziva najistaknutije političke vođe svih stranaka u Zagrebu te im kratko, u obliku ultimatuma, priopćuje:

"Obaveštavam vas da je Zagreb opkoljen sa svih strana, da su topovi upereni na svaki deo varoši. Primite to k znanju i upravljajte se prema tome". Radić je morao voditi računa o stvarnim posljedicama koje bi se dogodile nenaoružanom narodu. Stoga se obratio Mirovnoj konferenciji u Parizu Memorandumom na francuskom jeziku. Memorandum je Radić pisao u zatvoru i krišom slao u dijelovima. U njemu govori da je Jugoslavenski odbor radio na rušenju Austro-Ugarske Monarhije i stvaranju zajedničke države, odbacujući misao o samoodređenju naroda i stvaranju konfederacije.

Uz Memorandum je skupljeno više od 150.000 potpisa za peticiju poslanu Wilsonu u Pariz. U peticiji se zauzima za neutralnu hrvatsku seljačku republiku. Na žalost, "hrvatski" predstavnici u Parizu su tu peticiju u Parizu proglasili "Radićevom demagogijom".

U zatvoru je Radić pisao i razlagao hrvatsku politiku. Tako u svojem *Notesu* od 5. lipnja 1919. piše: "Kad nikako ne možemo sa Srbijom nego samo pod

Srbijom, a to nećemo, onda hoćemo da živimo bez Srbije, a Savez Naroda će nam pomoći da ne moramo živjeti protiv Srbije". (Krizman, *Korespondencija S. Radića,* II., str. 59.). U istom *Notesu* od 19. srpnja 1919. veli da je za Muslimane u Bosni i Hercegovini jedini spas ako svom odlučnošću pristanu uz Hrvatsku, da se proglase hrvatskim republikancima i da muslimanska inteligencija objavi svijetu da samo pod prosvijećenom demokratskom vladom mogu i Muslimani sačuvati svoju individualnost, vjeru i slobodu. Radić na tvrdnju: "meni je svejedno Hrvat ili Srbin", odgovara pitanjem: je li svejedno sloboda ili batinjanje, blagostanje ili bankrot, mir ili klanje sa svima?

"ONIMA U BEOGRADU"

Dana 21. studenoga 1919. piše Radić u tekstu naslovljenom *Onima u Beogradu*: "Hoćete li narodno jedinstvo i jedinstvenu državu provesti i silom? - Ako hoćete, mi ne možemo sa silnicima i mi ćemo se sili oduprijeti do potrebe silom. Ako nećete, onda smo složni:

1. Plebiscit za Hrvatsku (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija s Međimurjem) na pitanje: Jedinstveno kraljevstvo SHS pod dinastijom Karađorđević ili Nezavisna seljačka mirotvorna republika Hrvatska.

2. Iza toga plebiscit u BiH, Bačkoj, Banatu i Baranji: Hoćete li sa Srbijom ili s Hrvatskom?

3. Glasovati se može i po kotarima da se međašni kotari uzmognu pripojiti Hrvatskoj ili Srbiji.

4. I poslije ovakve slobodne razdiobe slobodno udruženje, savez".

U *Notesu* od 25. rujna 1919. Radić veli da je Hrvatska sada "sva pod Srbijom" i da je glavno obilježje Azijata da jedni dave dok su drugi davljeni, da jedni batinaju dok su drugi batinani, jer Azijatu nije ništa čovječja osoba i duša i Bog mu nije dobar otac. Radić iz toga zaključuje da Hrvatska treba ostati u neprekinutoj duhovnoj vezi sa Zapadom, a svojim srcem, čuvstvom i idealom u slavenstvu.

Kad je sa šefom policije u zatvor došao odvjetnik iz Zagreba Radivoj Walter, Radić je zapisao:

"Složili smo se da je moj zatvor čisto politička stvar, i da se ima "riešiti" čisto političkim putem.

Za to sam i dao izjavu da sam za "narodno jedinstvo prema vani, za zajedničku državu prema vani, za bratstvo sa svim Slavenima i za intelektualnu zapadno-europsku orientaciju". Sve to jer on (Radić, op.a.) hrvatski narod samo vjerno i pošteno interpretira.

Rudolf Horvat je 26. veljače 1920. zamolio bana Matka Laginju da pusti iz zatvora Radića, na što je ban pristao pod uvjetom da ga Horvat osobno odvede kući, kako bi se izbjegle sve vanjske manifestacije. Sljedećeg dana, 27. veljače 1920., Radić je pušten iz zatvora.

Odmah poslije puštanja Radića iz zatvora dokazalo se da protiv Hrvatske republikanske seljačke stranke nije bio samo Svetozar Pribićević nego i središte velikosrpskih snaga u Beogradu s Pašićem i regentom Aleksandrom na čelu. Događaji u Hrvatskoj i nova Radićeva djelatnost postali su predmetom osobnog kraljevskog interesa. Radić je ponovno uhićen već 22. ožujka 1920. zbog govora na skupštini u Galdovu.

Stjepan Radić

Stjepan Radić završio je najviše europske političke škole i stekao najsolidnije političko i uopće humanističko obrazovanje, unatoč tome što je zbog svoje dosljedne borbe za pravdu i zakonitost izbačen s promadžarskih učilišta u Hrvatskoj.

POBUNE HRVATSKIH SELJAKA

Čim je Radić počeo propovijedati republiku i odbio mogućnost da sa svojim zastupnicima pođe u Beograd, u različitim se beogradskim političkim krugovima čuo zaključak ***da ga treba ubiti***. Vojne vlasti u zemlji bez razmišljanja su slijedile vladajuću velikosrpsku politiku koju je provodila politička vlast. Milan Nedić je 30. travnja 1920. delegaciji grada Zagreba rekao da od grada neće ostati ni kamen na kamenu ako Radić proglasi hrvatsku republiku. (Ivan Mužić, *Hrvatske politike i jugoslavenska ideja*, Split, 1969. str. 153.).

Pred Sudbenim stolom u Zagrebu 8. srpnja 1920. počela je rasprava protiv Radića. Poslije devet dana iskazana je osuda kojom je Radić osuđen na dvije godine i šest mjeseci tamnice. U osmosatnom govoru Radić je naveo da novu Kraljevinu priznaje kao političku činjenicu ali da joj ne priznaje zakonitost, te da ona s međunarodnog stajališta ne postoji. Istaknuo je da je on jednako iskren Hrvat i Slaven i da je od početka svog rada bio rukovođen mišlju s kojom se Pribićević Srpske složio: "da misao jedinstva Hrvata i Srba ima u Hrvatskoj služiti ojačanju hrvatske državnosti, a da hrvatski Srbi više ne budu onaj crv, koji najviše podgriza hrvatsku državnu autonomiju".

U ljeto 1920. godine u Hrvatskoj su počele pobune seljaka zbog žigovanja stoke. Vlasti su bune gušile oružanom silom, pa je bilo mnogo mrtvih i ranjenih /osobito na području Bjelovarske, Zagrebačke i Varaždinske županije/. Ti su hrvatski nemiri bili povod rađanja beogradske ideje o vojnoj ekspediciji u Hrvatskoj. U srbijanskim krugovima odgovornost za tu ideju prebacivala se na Pribićevića i hrvatske Srbe. Tako je

Stojan Protić kazao Meštroviću da bi se Srbijanci sporazumjeli s Hrvatima, pa i s Radićem za dvadeset i četiri sata "da nema tih vaših Srba, koji hoće da su veći Srbi od nas". (Meštrović, *Uspomene...*, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 1961., 417). Ta je ideja o vojnoj intervenciji postajala u beogradskim vladinim krugovima aktualna uvijek kada bi se u Hrvatskoj osjetili ugroženi. Tako se u povodu seljačkih pobuna u Vladinim krugovima tvrdilo da se radi "o buni većeg maha u kojoj surađuju nedvojbeno elementi izvan našeg kraljevstva". Dakle, stari srpski recept.

Krilatice s kojima je Radićeva stranka išla na izbore 1920. bile su: "Seljačka stranka traži da hrvatski narod ostane HRVATSKI NAROD, kako je bio 1300 godina, a ne da postane nekakvo pleme, dio ili grana nekog troimenog naroda HSS. Taj hrvatski narod može biti sa Srbima i Slovencima braća, ali neće toga da tri brata imaju jednu glavu, već da svaki brat ima i dalje svoju glavu". Stranka je izišla na izbore za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. samo zato da pokaže svoju snagu. Na izborima je stranka dobila više od 250.000 glasova, tj. pedeset mandata. Time je narod plebiscitarno izjavio da je za Radićevu politiku. Kraljevom voljom Radić je 28. studenoga 1920. pušten iz zatvora. Rezultati izbora bili su iznenađenje za sve velikosrpske krugove. Srpski su krugovi protumačili takvu pobjedu Radićeve stranke rezultatom mržnje prema Srbima kao temeljnim motivom radićevaca. No, to ne stoji. Radić veli: "Naše hrvatsko seljaštvo nikoga, baš nikoga, ne mrzi, ni Austrijance, ni Nijemce, ni Mađare, koji su nam toliko zla učinili u ratu, ni Srbe, ni Talijane koji su nas tako pritisnuli poslije rata". (Stj. Radić, *Prolog*, u knjizi: R. Herceg, *Seljački pokret u Hrvatskoj*, str. III-X).

HRVATSKA REPUBLIKANSKA SELJAČKA STRANKA

Glavni odbor HRSS je 7. prosinca 1920. potvrdio Radićev prijedlog te se od tada stranka zove ***Hrvatska republikanska seljačka stranka*** (HRSS). S obzirom na to da je stranka dobila 50 od 93 glasa, tj. apsolutnu većinu glasova narodnih zastupnika, smatrala je izbore plebiscitom za neutralnu republiku Hrvatsku te da prema tome ima pravo preuzeti u Hrvatskoj državnu vladu i upravu. Prema tomu, još je jednom narod očitovao svoju volju kojom se izjasnio da ne priznaje pravne zakonitosti nove države, već da je ona prisilno međunarodno priznata tvorevina.

Banska se Hrvatska smatra neovisnom državom od 29. listopada 1918. a republikom od 28. studenog 1920. zbog rezultata izbora. HRSS se nije odlučila za revoluciju, budući da ona kao seljačka stranka neće rata, jer nijedna revolucija nije završila onako kako su htjeli oni koji su je započeli. Radić, dakle, nije prihvatio ideju o dizanju revolucije protiv vlasti koju je smatrao okupatorskom, kako zbog načela pacifizma, tako i što je bio svjestan da postoji mogućnost intervencije ne samo srpske vojske nego i vojske europskih velesila protiv nenaoružanih hrvatskih seljaka. Radić je krajem 1920. izjavio da nitko nema pravo narod povesti u revoluciju, ali da se sam narod kao cjelina ima pravo odlučiti na taj korak, kad bude na to natjeran izvanrednim mjerama vlasti, jer je to nužna obrana, na koju ima svatko ima pravo, i nema naroda koji bi se dao tlačiti. (*POLITIKA*, XXII./1925., 6006.,1.).

Bez obzira na Radićevu mudrost u smislu uzdržavanja od svake revolucionarne narodne djelatnosti,

ipak su neki Vladini krugovi uzeli skupštinu Stranke povodom za krvavi obračun s Hrvatima, i to temeljem tvrdnje da se u Hrvatskoj sprema ustanak i oružana borba te da se misli uzeti vlast, pa sve to treba silom spriječiti. Toj se namjeri odupro Drinković, član Vlade, te je od nje uspio odvratiti radikale, pa se odustalo od pokušaja vojne intervencije u Hrvatskoj. Radić nije uspio pridobiti ili bar politički neutralizirati većinu srpskog naroda u Hrvatskoj jer je taj narod postao predmetom politiziranja velikosrpskih krugova.

USTAV NEUTRALNE REPUBLIKE HRVATSKE

U Radićevim se političkim shvaćanjima očituje namjera da iz političkih mogućnosti isključi zajednički nastup sa Srbima, i to stoga što se udružiti moraju seljački narodi da bi se obranili od naroda koji misle na usavršavanje ratnih izuma. Radić je i sastav Ustavotvorne skupštine držao neprihvatljivim, jer su Hrvati i Slovenci, kojih ima na području Kraljevine SHS koliko i Srba, dobili tek četvrtinu od 419 zastupnika (87 Hrvata i 38 Slovenaca), dok su Srbi dobili dvije trećine (272 zastupnika). Hrvatska je imala svoj državni grb, narodnu trobojnicu s državnim obilježjem, jezik, a po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi stvarala je autonomne zakone, koji su zajednički morali biti proglašavani u Hrvatskom saboru. Sada, pak, sve joj to odriče Srbija. Ipak, Radić nije za revoluciju, drži da treba razgovarati da se dođe do sporazuma. Nije za glasovanje i majorizaciju prema Ustavotvornoj skupštini, već se treba sporazumjeti. Radić kaže da su mnogi mislili da će Hrvatska 8. prosinca

1920. proglasiti republiku. No čemu? Ta, 28. studenoga 1920. narodni se plebiscit izjasnio apsolutnom većinom za republiku. Ona formalno postoji, pa je situacija sljedeća: na jednoj strani Kraljevina Srbija, a na drugoj Hrvatska kao neutralna republika. Sad se treba sporazumjeti, ali tako da niti jedan ne bude nad drugim, ni pod drugim.

Radić je s velikom pozornošću pristupio izradi ***Ustava neutralne republike Hrvatske.*** Državno uređenje - Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske prihvaćen je 14. svibnja 1921. u Zagrebu. Osnovne postavke Ustava su da je republika Hrvatska država, čije područje obuhvaća osam županija (Hrvatska, Slavonija s Međimurjem i otok Krk s Kastavštinom u Istri). Taj se prostor može proširiti plebiscitom pograničnih područja. Državljanstvo je hrvatsko, državni i narodni grb tvori dvanaest bijelih i trinaest crvenih kvadrata u plavom okviru s plugom, državna zastava je hrvatska narodna trobojnica crven-bijeli-plavi. Uređeni su bili različiti oblici života Hrvatske kao plebiscitarne seljačke mirotvorne i neutralne republike u kojoj je nepovrediva čovječja osoba, zajamčeno pravo slobode kretanja, nepovredivost doma, osigurana listovna tajna, sloboda sastajanja, tiska i udruživanja. Predsjednik Hrvatske naziva se banom, bira se na četiri godine, a politički je odgovoran samo narodu. U Republici nema vojske, ali se svi državljani moraju osposobiti za obranu doma i domovine. U duhu pacifizma i provodeći pravo narodnog samoopredjeljenja uvodi se republika Hrvatska u slobodnu ugovorenu zajednicu država (konfederaciju) na međunarodnim pravom priznatom zajedničkom području Jugoslavijom. Banska se Hrvatska ne odriče niti jednog svog prava na Dalmaciju, ali se priznaje pravo narodnog samoodređenja, kao što se priznaje Crnoj Gori, Makedoniji, Banatu,

Bačkoj i Baranji pravo na samoodređenje te im se daje mogućnost uz međunarodnu kontrolu odlučiti o vlastitoj sudbini. No, ne priznaje se tajni ugovor između Kraljevine Italije i Kraljevine Srbije sklopljen 11. studenog 1920. u Rapallu, bez Hrvatske i protiv Hrvatske, te se očekuje pripojenje Rijeke i cijele Istre Hrvatskoj. Važno je navesti da se u tom Radićevom ustavnom tekstu iz 1921. godine nigdje ne spominju Srbi u Hrvatskoj, što znači da ih on smatra samo ***nacionalnom manjinom***, poput ostalih narodnosti.

ZASTUPNICI HRSS NISU POŠLI U BEOGRAD

Branislav Gligorijević opisuje djelatnost srpskog stanovništva u Hrvatskoj: "Na organizovanje hrvatskih masa u HRSS odgovorila je Demokratska stranka organizovanjem srpskih masa u Hrvatskoj formiranjem tzv. "seljačkih veća" u Lici, Baniji, Slavoniji i zapadnoj Bosni.

Zadatak tih organizacija bio je da okupe i politiuju srpske seljačke mase, otupe oštricu njihovih socijalnih zahteva I usmere ih protiv Radićevog seljačkog pokreta. Njima je namjenjena uloga čuvara Radićevih federalističkih zahteva, kojima se navodno država razbija i cepa.

Bio je to očigledan pokušaj Demokratske stranke (srpske) da se hrvatskom nacionalnom interesu suprotstavi srpski nacionalni interes u Hrvatskoj. Nasuprot zahtevu HRSS da na osnovu prava nacionalnog samoopredjeljenja-kako demokrati ističu-odvoje Hrvatsku od države, ističe se zahtev srpskog naroda u Hrvatskoj da se na osnovu istog prava o samoopredelenju odvoje od njih i ostanu u

državi. Otvoreno se, dakle, pretilo da ukoliko se ostvare zahtevi za samostalnom Hrvatskom u okviru Kraljevine SHS, onda će se odmah pojaviti zahtevi Srba u Hrvatskoj za svojom samostalnošću".

"Oni koji stvaraju hrvatsku Irsku u Jugoslaviji", poručio je M. Pribičević, "treba da znaju da stvaraju srpsku Irsku u Hrvatskoj, jer bez obaziranja na volju pola milijuna seljaka Srba u Hrvatskoj ne da se stvoriti mir u noj". Drugim riječima, zaključak vođa Demokratske stranke bio je da nikakva samostalna Hrvatska u Jugoslaviji nije moguća. U njihovu objašnjenju se kaže da koliko god zahtijevi za neovisnom Hrvatskom stvaraju nestabilnost u Jugoslaviji, toliko će i zahtjevi Srba u Hrvatskoj za svojom samostalnošću stvoriti nestabilnost u Hrvatskoj". (Bran. Gligorijević, Neki aspekti..., str. 361.). Tako se se stvari ponovile 1990. i kasnije!

Razumljivo je da zastupnici HRSS nisu 12 prosinca 1920. pošli u beogradsku skupštinu gdje se morali položiti zakletvu kralju i Monarhiji, i gdje je Vlada predložila donošenje Ustava većinom glasova, što je protivno duhu Krfske deklaracije iz 1917. i zaključcima Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918.

HRVATSKI BLOK

Prema Radićevom mišljenju, najjednostavniji je način da se pomogne oslobađanju Jugoslavije ispod jarma Velike Srbije tako da se beogradska Vlada prisili poštivati ljudski život i europsko javno pravo koje ne dopušta jednom narodu vlast nad drugim bez ikakvog zakonskog mandata. On zaključuje da Srbija mora ili proglasiti okupaciju Hrvatske, što znači rat, ili priznati hrvatski Sabor kao hrvatsko predstavništvo da bi se

postigao prijateljski sporazum između dva naroda. Uporno Radićevo ustrajanje na poziciji hrvatske države otežavalo je ionako tešku situaciju u tom režimu. Naime, zastupnici Hrvatske zajednice i Hrvatske težačke stranke, Bunjevci, zatim Hrvatske pučke stranke i Slovenske ljudske stranke, napustili su Skupštinu 12. svibnja 1921., a ubrzo zatim poništeni su mandati komunističkim poslanicima. Takva nepotpuna konstituanta ipak je 28. lipnja 1921. izglasala Ustav (Vidovdanski ustav).

Da bi se ojačao otpor Hrvatske prema Beogradu, došlo je do osnutka Hrvatskog bloka koji su činili HRSS, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava krajem svibnja 1921. godine. Ujedno je Radić stalno mislio na pridobivanje inozemnog javnog mišljenja, pa je njegovao odnose s inozemstvom.

Radić, kao uvjereni pacifist, nije želio ostvarenje svojih političkih namjera silom. Zato je u svakoj prigodi naglašavao želju za sporazumom sa srpskim narodom. Tako je izjavio da nema Hrvata koji ne bi želio sporazum sa Srbima, ali da isto tako nema Hrvata koji bi htio pogaziti svoj hrvatski narod i prignuti šiju pred nasiljem.

O BiH, MUSLIMANIMA I PRAVOSLAVLJU

O Bosni i Hercegovini, muslimanima i pravoslavlju je 2. studenog 1921. izjavio: "Musliman je po etici (poštenju) ono isto što i katolik, a po svom izvanjskom ponašanju više je od njega u tomu što ne pozna ni riječi ružnih, a kamoli onih bogumrskih psovki kojima se odlikuju katolici i pravoslavni...

Između muslimana i pravoslavnih velika je razlika, veća nego između muslimana i katolika, baš u tome što od muslimanske jednostavnosti do pravoslavne pompoznosti u obredima postoji nepremostiv jaz.

Što su pravoslavni u Bosni dosta je istaknuti da u njihovim rukama nikada nije bila zemlja kao vlasništvo i drugo da su kroz stoljeća bili zapravo polupastiri i poluvojnici sad carigradski, sad bečki najmljenici... Još u 18. stoljeću nije bilo pravoslavnih u sarajevskom polju. Krivo je dakle tvrditi i to da je Bosna nekada bila čisto srpska. Sada pravoslavnih ima najviše u bivšoj "turskoj" i bivšoj "austrijskoj" krajini. I Austrija je u vojnoj granici primala isključivo takve bjegunce koji nisu imali svojih domova. O tome ima dosta kod Cvijića koji dolazi do istih rezultata kao i Starčević, da to nisu Slaveni, nego romanski gorštaci (Vlasi) koji su sišli s planina. Ta straža je prolazila s jedne strane na drugu ispod Turčina Švabi i obrnuto. To je prema Šumadincu, vrlo zaostao element, a ujedno glavna snaga bosanskog srpstva. Kad to prenesemo i na socijalne prilike i kad uvažimo da to nisu ljudi koji bi imali svoj pravi dom i svoje pravo na gospodarstvo, onda vidimo svu teškoću da s ovakim elementom provodimo, na primjer, agrarnu reformu pravedno i napredno. Ovi su ljudi uvijek željeli služiti nekomu i to velikome i moćnome koji može dobro platiti i dugo plaćati.

JEDNAKOST PRED ZAKONOM

Tom narodu je tako. dok je bio turski car, vladali su u Bosni samo Turci, a sada kad je to srpski kralj, treba da u Bosni vladaju samo Srbi. Tom shvaćanju je, dakle, najveća nepravda jednakost pred zakonom, a pogotovo jednakost u porezima, daćama ili čak u provedbi agrarne reforme. Šumadinci su sasvim nešto drugo, ali su i oni u jednoj stvari slični Nijemcima. Nijemac Haase je pisao da svaki Nijemac mora imati tri slavenska roba... Slično drži i Šumadinac - da mu pripada prvenstvo već radi njegovog junaštva. A povrh svega se rado kiti demokratskim cimerom.

Musliman je za čovječnost (humanost) i to će ga učiniti republikancem. Taj temelj čovječnosti najveća je veza između bosanskih muslimana i današnjeg hrvatstva. Hrvatski seljaci u BiH politički su zreli, jer shvaćaju čovječanski temelj hrvatstva. Bosanski seljaci Srbi nemaju tih temelja. Oni više ruše nego što grade. Njima govoriti da se agrar pravedno riješi, pravedno i za druge, a ne samo za njih, za sada je (1922. godina op.a.) uzaludno. No, onog trenutka kad vidimo da su prihvatili čovječanski temelj bit će moguće zajedno raditi s njima, prije ne. I to kad prime ne kao prkos nego kao obilježje čovječanstva, onda ćemo imati zajedničku bazu". Tako je rasuđivao Radić prije sedamdeset pet godina. Prosudimo sami je li ispravno ili ne?!

Bez obzira na svoja intimna politička uvjerenja i političke planove za budućnost, Radić je u javnosti formalno istupao u smislu federativnog, odnosno konfederativnog preuređenja države i to iz obzira prema srpskoj oružanoj sili u zemlji i prosrpskog držanja zapadnih demokracija. Unatoč tomu, između Radića i

beogradskih političara nije bila nikakva mogućnost sporazuma, jer su obje strane polazile sa sasvim suprotnih političkih pozicija. Naime, srpski su radikali postavili izvan raspravljanja tzv. narodno i državno jedinstvo, koje Hrvati nisu prihvatili. No, Radić je isticao da Hrvati i Srbi mogu biti zajedno, ali tako da svaki narod zna što je njegovo kako ne bi bila povrijeđena njegova individualnost.

RADIĆ SE OBRAĆA MEĐUNARODNOJ JAVNOSTI

U Zagrebu su se 14. siječnja 1922. sastali zastupnici Hrvatskog bloka i prihvatili memorandum u kojemu se ističe da je sav hrvatski narod u opoziciji jer da vlada u Beogradu produžuje svoju politiku divljačkog nasilja i brutalne sile, a posljedica te sile je balkanizacija Hrvatske, "puna opasnost za mir Europe".

Prosvijećene demokracije imaju imperativnu dužnost da ne dopuste da Hrvatska i nadalje ostane u tom režimu koji ruši i same temelje civilizacije. Srpski političari nemaju nikakve svijesti o dvjema glavnim europskim idejama: o voljnom, a ne nametnutom miru, te o pravnom poretku, a ne nasilju. Oni su očarani idejom jake države, koja u sebe uključuje domovinu, Crkvu i narod - dakle, takve države koja oko sebe guši i sravnjuje sve što nije srpsko i pravoslavno. Zato su u Hrvatskoj inaugurirali jednu hrvatoždersku politiku pod imenom ***jugoslavenskog narodnog jedinstva***.

To je politika čiji je glavni i očigledni cilj da jednostavno i čisto uništi hrvatski narod.

HRVATSKA U SRCU EUROPE

Porezna tiranija i carinska pokvarenost nemaju primjera, jer ugnjetavači ne poštuju nijedno pravilo financijske znanosti i nijedan ustavni propis. Zato se u Hrvatskoj industrijalci, trgovci i cijeli radni svijet grupiraju oko Hrvatskog bloka, znajući dobro da produžavanje tog korumpiranog i pljačkaškog centralizma znači katastrofu Hrvatske.

Ostvarenje istinske suverenosti Hrvatske - ili priznanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice SHS - postaje europskom potrebom očiglednom za sve pobornike poretka. Jasno je da je u okviru političke situacije u kojoj su tada bile najjače europske države (Engleska i Francuska) - za održanje Jugoslavije - Radić tako morao nastupati. ***Tada je (1922.) na srpskoj strani rođena ideja o amputaciji***, čije bi ostvarenje značilo svođenje Hrvatske na granice iz turskoga doba. Zato se Radić počeo obraćati međunarodnoj javnosti.

Postupak azijatske politike je: kad već ne mogu sve staviti pod svoju vlast, onda će kao ustupak tražiti bar dio, pa se, nepravednom politikom sile, zadovoljiti njime. Zakon je to životinjskog nagona. Zbog toga je Vijeće Hrvatskog bloka povodom međunarodne konferencije u Ženevi sastavilo rezoluciju kojom se tražilo da i Hrvatska bude zastupana na konferenciji. Naime, Blok je vidio da prijeti progon Hrvata, pa je želio problem internacionalizirati. Radić je svoje pisanje o Ženevskoj konferenciji zaključio mišljenjem da je Hrvatska u srcu Europe i da baš zato njezino zastupstvo ne će pod pete beogradskim vlastodršcima u beogradsku

skupštinu, ali ne će niti u bratoubilačko mesarenje, kako "žele svi srbijanski političari".

Na grobu Ante Starčevića u Šestinama 11. lipnja 1922. Radić je održao govor u kojem je rekao da Starčević znači početak narodnog samoodređenja, a da će u nastavku uslijediti izborena samostalnost hrvatskog naroda.

RADIĆEV POLITIČKI PROGRAM

Radićev politički program potpuno se očituje u njegovom intervjuu dopisniku *Daily Newsa* i *New York Tribunea* 1922. godine:

1. Priznanje hrvatske države na neprijepornom hrvatskom političkom teritoriju (Hrvatska, Dalmacija, Slavonija) tako da ta suverena Hrvatska ima potpunu unutrašnju samostalnost i da svojoj konferedativnoj zajednici sa Srbijom ne prepusti ništa osim onoga što slobodnom odlukom svoga hrvatskoga predstavništva u hrvatskom parlamentu prizna.

2. Bosna-Hercegovina, koja ima većinu katoličkog i muslimanskog pučanstva i koja ni po svojoj povijesti, ni po zemljopisnom položaju, ni po rezultatu parlamentarnih izbora od 28. studenoga 192O. (kad su od 63 zastupnika izabrana 24 muslimana od kojih se svi osim trojice priznaju Hrvatima, deset katoličkih Hrvata, dvanaest radikalskih Srba, tri komunista i dva Srbina demokrata) ne može biti smatrana srpskom zemljom. BiH treba smatrati posebnom moralnom, gospodarskom i političkom cjelinom.

3. Bačka i Baranja, koje se 1922. s Banatom nazivaju Vojvodinom (nerazumno, jer to nikada nije bila nikakva Vojvodina) i u kojoj su Srbi prema Hrvatima u neznatnoj manjini, ne smiju se upravljati kao čisto srpske zemlje, već tu treba provesti plebiscit za Hrvatsku ili Srbiju pod zaštitom Lige naroda.

4. Nehrvatskom pučanstvu na području konfederirane države Hrvatske i nesrpskom pučanstvu na području srpske države, tj. svim manjinama, priznati je i osigurati potpunu vjersku i narodno-prosvjetnu slobodu.

5. Prije samih pregovora moraju prestati sva ona divljačka nasilja što ih beogradski vlastodršci čine u Hrvatskoj sa svojom žandarmerijom i posebnim plaćenicima koji stoje pod posebnom policijskom i vojnom zaštitom, koji provociraju građanski rat, a koji nije buknuo samo radi pacifističke i mirne politike Hrvatske. Hrvatsko narodno zastupstvo obratilo se 13. kolovoza 1922. godine Društvu naroda u Ženevi posebnim memorandumom u kojemu je stajalo da Hrvatska postoji kao nezavisna država od 29. listopada 1918., a da je stvarno stanje u Kraljevini SHS za hrvatski narod protupravno. Hrvatska postoji kao suverena država po svom povijesnom pravu i po uporabi prava narodnog samoodređenja, jer se nikako ne može dopustiti da zastupnici jednog naroda (srpskog) mogu ukinuti suverenitet Hrvatske u odsutnosti njezinih zastupnika i protiv njegove volje. Tako je i Ustav od 28. lipnja 1921. (Vidovdanski) prihvaćen samo jednostavnom većinom, tj. s 223 glasa od 419 zastupnika, dakle s većinom od 13 glasova koja je dobivena zato što je za Ustav glasovala skupina makedonskih muslimana (14 zastupnika) Turaka, a njihovi glasovi ne mogu odlučivati u hrvatsko-srpskom sporu.

6. Hrvatska ne priznaje Ustavotvornu skupštinu ni Ustav, pa hrvatsko zastupstvo redovito zasjeda u Zagrebu. Ono se 1921. obratilo regentu Srbije kao

zapovjedniku srpske vojske sa zamolbom da povuče srpsku vojsku s hrvatskog teritorija, kako bi hrvatske političke i druge institucije, stvarane stoljećima u vezama s ostalom Europom, mogle slobodno djelovati i time zajamčiti slobodnu zajednicu dvaju naroda, hrvatskog i srpskog.

7. Beogradska vlada vjeruje da sve te pravne i političke činjenice može učiniti ništavnima svojim držanjem, kao da nema više Hrvatske, hrvatskog naroda, niti hrvatskog zastupstva. Sve službene i neslužbene izjave srpskih ministara i političara te gotovo cjelokupno novinstvo u Beogradu ponavljaju da hrvatsko narodno zastupstvo nije ništa drugo do jednostavna politička skupina koja treba doći u Beograd u parlament jednostavno se pokoriti većini srpskih zastupnika kojima je zbog majorizacije osiguran uspjeh.

HRVATI ŽELE SVOJ USTAV

Hrvatska republikanska seljačka stranka je na izborima 18. ožujka 1923. godine dobila približno pola milijuna glasova. To je pred cijelim svijetom bilo pokazateljem da su Hrvati postali narod i stoga im pripada neograničeno pravo narodnog samoodređenja. Premda izborni zakon nije bio pravedan, jer je na jednog zastupnika HRSS dolazio 6.601 glas, a na jednog radikalskog samo 4.994, Radićeva pobjeda bila je svuda očita, osobito u Dalmaciji. Beogradski je režim bio razočaran izbornim rezultatima, te je nastavio još žešću protuhrvatsku politiku, tako da je Trumbić poslije izbora navješćivao dolazak diktature.

Radić je poslije izbora 1923. godine poručio Pašiću da su on i zastupnici HRSS voljni doći u

narodnu skupštinu i u Vladi surađivati s radikalima, ali samo pod uvjetom da:

"Hrvatska, a to su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, ima poseban autonomni položaj u državnoj zajednici u koju suvereno unosi svoju tisućugodišnju državnost, po svojoj slobodnoj volji, a ne po oružju". No, pregovori s Pašićem i radikalima nisu uspjeli, jer oni nisu htjeli odstupiti od svojih načela te prihvatiti načelo konfederacije. Pod konfederacijom Hrvati su 1923. godine zamišljali uređenje države SHS u kojoj Hrvatska i Srbija čine ***savez ravnopravnih država***. Prema inozemstvu to će biti jedna država, kao Amerika ili Švicarska, dakle kao unija. Bilo bi razumljivo da postoji i jedna moneta. Međutim, Hrvati su stekli gorko iskustvo od 1. prosinca 1918. te više nisu željeli imati zajednički novac sa Srbijom. Zato su Hrvati željeli u Zagrebu osnovati svoju posebnu ***emisijsku banku***.

Hrvati su željeli i svoj ustav, koji će bolje odgovarati potrebama naroda nego Vidovdanski ustav. Za Hrvatsku bi trebala postojati posebna vlada sa sjedištem u Zagrebu. Srbima se pak jamči:

1. Potpuna samostalnost Srpske pravoslave crkve u Hrvatskoj
2. Uporaba ćirilice u općinama s većinskim srpskim stanovništvom
3. Neometana uporaba narodne srpske zastave crveno-plavo-bijele boje
4. U školama u kojima je većina srpske djece, ravnatelj Srbin
5. U kotarima s većinskim srpskim pučanstvom bit će predstojnik Srbin
6. Niti jedan "činovnik" neće biti zapostavljen pri promaknuću zato što je Srbin

7. U Hrvatskoj će imena Hrvat i Srbin biti ravnopravna.

Ista jamstva tražili su Hrvati od Srbije za one Hrvate koji prilikom razgraničenja budu došli u opseg Srbije.

Gornje ponude 1923. g. treba dobro promotriti, jer ima mnogo zajedničkoga s današnjim stanjem kada je Hrvatska samostalna i međunarodno priznata država.

RADITI LJUDSKI I ZAKONITO

Ako bi se Crna Gora, Slovenija i Bosna s Hercegovinom zadovoljile autonomijom, a ne bi zatražile konfederaciju, onda bi se te zemlje, zajedno s Bačkom, Banatom i Baranjom, okupile oko Srbije i Hrvatske koje bi činile savez država. U tom bi se slučaju moglo ime Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca skratiti u naziv Srbija i Hrvatska (R. Horvat, *Hrvatsko pitanje*, Zagreb, 1923., str. 35. i dalje).

No Radićeve iluzije u dogovor brzo su se rasplinule, jer je Pašić poslao žandare na skupštinu HRSS s nalogom da sve nazočne poubijaju. Međutim, poslije vijesti iz Bugarske izdane su instrukcije da se ne prolijeva krv. (S. Radić, *Politički spisi*, str. 440.).

Već 26. lipnja 1923. novinstvo je proširilo vijest da će se protiv HRSS primijeniti Obznana.

U povodu proslave rušenja Bastille, Radić je 24. srpnja 1923. održao govor u kojem je rekao da Srbi misle da je sila jača od prava i da svi bez razlike stalno govore o pobjedi, ali da oni nisu nikada pobijedili Hrvate i da u povijesti nema primjera bježanja Hrvata pred Srbima. Ima, međutim, obrnutih primjera.

"Ako, dakle, govorimo o tome što je između nas i Beograda, onda moramo reći da to nije zid ili ponor, već da nas dijeli jedan svijet, a mi smo drugi svijet. Tamo je svijet despocije, a ovdje svijet republike", navodi Radić u spomenutu govoru. Dalje poručuje Radić Pašićevim izaslanicima: "Prije sporazuma treba biti načisto da su Hrvati posebni, samostalni republikanski hrvatski narod, da se treba prvo složiti u tome, da se ne smije upotrebljavati nasilje u odnosima između srpskog i hrvatskog naroda i da se srpski političari prestanu baviti idejom parceliranja zemlje, da počnu raditi ljudski, koliko-toliko ustavno i zakonito i da promijene sustav i upravu". (Radić, *Politički spisi*, 425.).

SVIJETU NA ZNANJE

Iz navedenoga je govora očito da je Radić bio svjestan prilika, posebno međunarodnih, zbog kojih ne bi bilo moguće rušenje Kraljevine SHS i zato on traži konfederaciju između Srbije i Hrvatske. O takovm riješenju sam govori da je ***minimum***, što znači da je intimno želio drugo riješenje, u smislu ***potpune samostalnosti Hrvatske.*** Srpski su radikali inzistirali na tome da Hrvati svoje zahtjeve riješavaju na temelju postojećeg Vidovdanskog ustava, što bi značilo automatsko priznanje Kraljevine SHS. Radić, jedini tadašnji legitimni predstavnik većine hrvatskog naroda, nije mogao na to pristati. Zato ta dva posve suprotna politička motrišta, unutarnja se situacija u zemlji sve više zaoštravala. Tada se pisalo da postoji popis s nekoliko tisuća Hrvata koje treba poubijati kako bi se riješilo hrvatsko pitanje i da su na tom pipisu bili Radić

Trumbić i drugi koji podupiru hrvatsko nezadovoljstvo. (I. Meštrović, *Uspomene*..., Buenos Aires 1961., str. 169.).

Kad je Radić vidio da se s vlastodršcima ne da razgovarati, krenuo je opet u Europu naći saveznike za rješenje hrvatskog pitanja. Shvatio je da i europske zemlje moraju biti točno i objektivno obaviješćene o zahtjevima hrvatskog naroda, o onome što traži, a što ne može i ne će nikada prihvatiti. Preko Mađarske stigao je u Beč, a onda u London, gdje je ostao do kraja 1923. godine. Službeni politički krugovi u Londonu dočekali su Radića s nepovjerenjem. On je nekoliko puta javno izložio gledišta i volju hrvatskog naroda te odnos Srbije prema hrvatskom pitanju. No, hladni Englezi nisu shvaćali bit ovog pitanja. Kad je jedan ugledan engleski političar rekao Radiću da zna kako radikali i Pašić hoće Veliku Srbiju i da misli da bi Radićev odlazak u Beograd mogao učiniti kraj svemu zlu, Radić mu je odgovorio: "Naš odlazak u Beograd samo bi složio srpske radikale i demokrate i tako obnovio protuhrvatski blok. Vidjet ćete što će se dogoditi. Prevarit nas neće moći, pa će nas poubijati, uvest će vojnu diktaturu i provesti amputaciju. Mi smo dva svijeta koji se ne mogu stopiti nasiljem, i mjesto mira stvorit će se živi pakao." (*Hrvat*, IX./1928., 2610.).

Kasnije je Radić prema savjetu stranih diplomata ipak uspostavio kontakte s Beogradom iz Londona, ali je uvjeravao svakoga s kime se susretao da Beograd nije za sporazum i da bi njegov odlazak u Beograd pristalice smatrale izdajom. Osobno je shvaćao da su svi njegovi kontakti s Beogradom besmisleni, a razočarao se u englesku i francusku politiku. Ipak, najveći mu je uspjeh bio što je u Engleskoj uputio znatan broj Engleza u

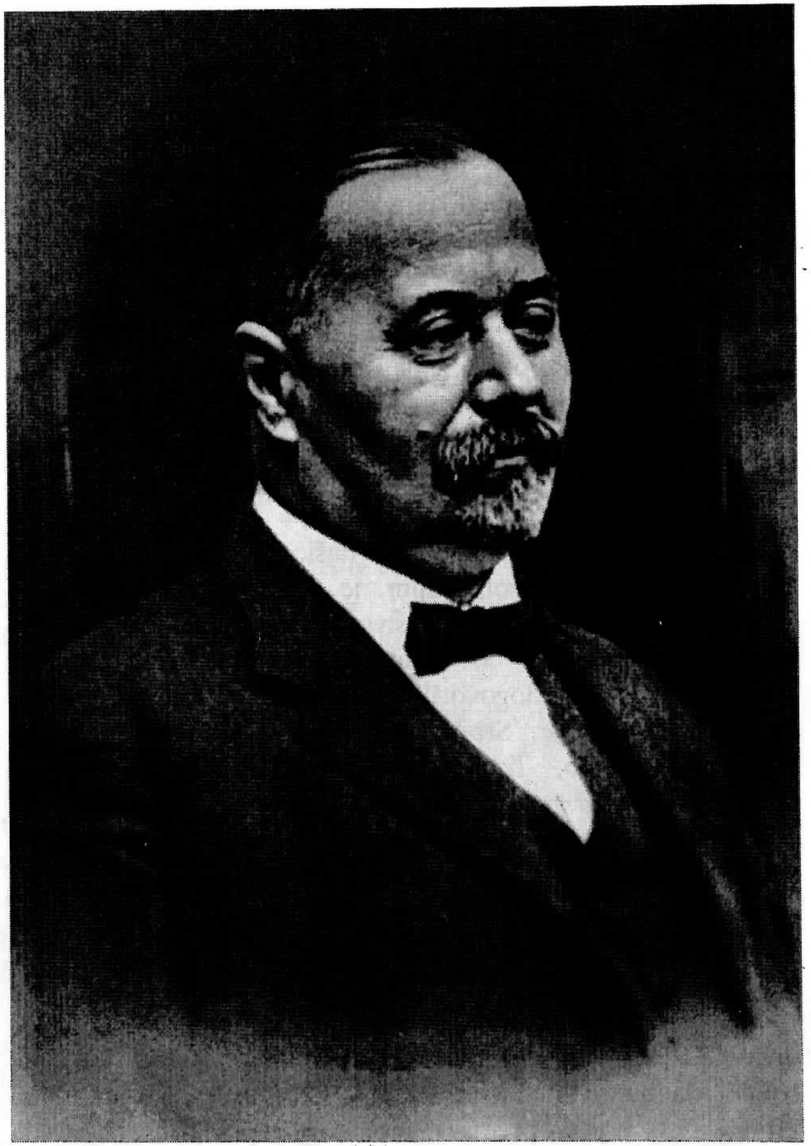

Stjepan Radić

hrvatske prilike i što ih je zainteresirao za hrvatsko pitanje, pa su se Englezi njime počeli detaljnije baviti.

Osjećajući da u Londonu ne može postići ništa značajnije, Radić je krajem 1923. godine otputovao u Beč.

RADIĆ U BEČU

Kad je Radić došao u Beč, nije krio da je u Londonu doživio politički neuspjeh. U Londonu su mu preporučivali parlamentarnu borbu, dok ih je Radić uvjeravao da je u postojećim okolnostima ona nemoguća; sustav skupštinske majorizacije isključuje mogućnost razumnog i argumentiranog djelovanja.

Početkom 1924. godine Pašić je u ime Vlade u Rimu potpisao ugovor kojim je Rijeka predana Italiji. Hrvatsko narodno predstavništvo energično je protestiralo protiv tog ugovora i tajnih dogovora. Pema tajnom ugovoru Srbija se dogovorila s Italijom da će dođe li do hrvatske revolucije Srbija zaposjesti Slavoniju i južnu Dalmaciju (Jareb, *Tri dokumenta, Pola stoljeća hrvatske politike, Hrvatska revija*, Buenos Aires, 1960., 531.-33.).

U razgovoru u rimskom dnevniku *Il secolo* 9. siječnja 1924. Radić je izjavio da je Hrvatskoj nametnut režim koji uništava samostalnost koju je Hrvatska sačuvala i pod mađarskim gospodstvom. Naglasio je da se Hrvati bore za ideju slobodne domovine i da žele spasiti svoj tisućugodišnji narodni život i višestoljetni državni sustav od beogradskog plamena. Radić je dalje izjavio da su se i muslimani u velikoj većini izjasnili kao Hrvati "što i jesu prema cijeloj svojoj povijesti", tako da je samo istočna Bosna i istočna Hercegovina srpska, a sve ostalo je hrvatsko, posebice gradovi u kojima su muslimani u većini. Radić naglašuje dnevniku da su Hrvatska i Srbija dva različita svijeta; Hrvati hoće bezuvjetan mir, a u Srba prevladava nepomirljiva vojnička megalomanija. Dalje je naglasio:

"Mi Hrvati nećemo da mrzimo srpski narod, Mi pobijamo samo srpske vlastodršce. Mi nećemo ni mržnju, a kamoli krvi između ta dva naroda. Ja sam već opetovano upotrijebio sav svoj upliv i ugled da spriječim revoluciju koju su drugi htjeli podići. Međunarodni nas položaj obvezuje da ne diramo u međunarodne ugovore. Ako među Srbima nađemo takvu stranku koja će biti pripravna priznati da mi Hrvati nismo pobijeđeni srpskom vojskom i da imamo pravo na svoj narodni suverenitet na svom teritoriju i da se radi samo o tom da povučemo granicu između Srbije i Hrvatske, mi ćemo Srbima rado pružiti ruku, pa ćemo s njima sklopiti i carinski savez i savez ili konfederaciju država.

TREBA RUŠITI PAŠIĆEVU VLADU

Moja je dužnost - nastavlja Radić - da i radi toga, jer nećemo krvi radi toga, jer valja računati na volju velesila, treba učiniti sve da se postigne sporazum. Ali, Srbi su sve postavili na temelj lažnog narodnog jedinstva i sad ovoj lažnoj teoriji sve žrtvuju". (Stj. Buć, *Najveći talijanski list...*, *Slobodni dom*, XVIII./1924.,3.).

Radić je nakon tajnog sporazuma Kraljevine SHS s Italijom u Rimu vidio da se dijeli hrvatska zemlja pa je 1924. pisao o Hrvatskoj kao o okupiranoj zemlji koju Srbija dijeli s Italijom. Konačno je zaključio da treba rušiti Pašićevu vladu, jer ima manjinu.

Kad je Pašić uz pomoć Pribićevića, jednog od osnivača demokratske stranke (SDS), u ožujku 1924.

sastavio vladu, opozicija je nije mogla srušiti, jer je Pašić odgodio ozakonjenje, potvrdu dvije trećine mandata zastupnika HRSS dók se ne završi rasprava o proračunu. Već 1. svibnja 1924. Hrvatsko narodno zastupstvo u Zagrebu prihvatilo je Proglas u kojem se ističe potreba sporazuma sa srpskim narodom, ali i to da je zapisnik o hrvatskim preduvjetima odmah pogažen, pa se spominju divljaštva Pašićeve vlade u Bosni i Hrvatskoj, kupovanje talijanskog prijateljstva izdajom Rijeke i primorja gornjeg Jadrana, dijeljenje parcelacija. što je dovelo do toga da hrvatski zastupnici dođu u Beograd srušiti "vladu vječnog bezakonja, tiranije i korupcije". U *Proglasu* se navodi da je strahota i sramota stalno lagati srpskom narodu da su Hrvati krvni neprijatelji i taj narod pozivati da "Hrvate kao neprijatelje države pokolje i podavi". Dalje se navodi da "Hrvati u svojoj ljudskosti neće revolucije ni atentata ni ikakvog drugog nasilja, ne iz straha, nego radi pacifizma, bez kojega više nema opstanka nijednom malom narodu...".

RADIĆ U MOSKVI

Kad je Radić vidio da Davidović, kao predstavnik opozicijskog bloka, neće moći sastaviti vladu u Beogradu, odlučio je krenuti u Rusiju, svjestan da to znači radikaliziranje hrvatske politike u očima javnog mišljenja Europe. Osjećao je da postoji mogućnost dobijanja potpore Moskve za njegove državno-političke koncepcije. Pošao je u Moskvu na poziv Seljačke internacionale i drugih političara vidjeti novu državu i europsku javnost obavijestiti o strašnim i nesnošljivim prilikama u kojima je živio hrvatski narod. Otišao je tražiti potpuno i neograničeno pravo Narodnog samoodređenja hrvatskog

naroda na njegovom cjelokupnom državno-povijesnom teritoriju i tako stvoriti preduvjete za ostvarenje potpuno samostalne države Hrvatske. (Vlad. Radić, *Stj. Radić u Moskvi 1924*, Rukopis, Arhiv Hrvatske, Zagreb).

U Moskvi je Radić u ime HRSS pristupio u Seljačku internacionalu, ali je HRSS ostao pri svome programu i uvjerenju, da u Hrvatskoj najznačajniju ulogu ima seljaštvo, a da je radništvo stupilo u redove HRSS.

Radićevo pristupanje u Seljačku internacionalu ocijenili su i neki njegovi pristalice velikom političkom pogreškom koja je režimu omogućila proglašenje HRSS komunističkom strankom i ubrzala pokušaj uništavanja stranke. No režim je bio takav da bi primijenio Obznanu na HRSS u bilo kojem drugom trenutku, kad bi procijenio da mu drugo ne preostaje, uz bilo kakav povod. O uništavanju HRSS-a mislilo se već prije Radićeva dolaska u Moskvu. Rusi nisu ispunili Radićeva očekivanja, jer su vodili dvostruku politiku. No oni su pošli i dalje, pokušavši ga politički iskoristiti. Radić je otišao iz Moskve razočaran u sovjetske političare, ne mogavši prihvatiti ruske revolucionarne metode borbe za vlast i uspostavljanje republike. Kad se Radić konačno uspio vratiti u Zagreb, na Mačekovo pitanje o rezultatima posjeta Moskvi, Radić je odgovorio: "Ništa!... Komunisti ne žele saveznike nego samo sluge", (V. Maček, *Journal*..., III.-IV./1962.-63., str. 100.).

BORBA PARLAMENTARNIM PUTEM

I poslije povratka iz Moskve Radićeva mladenačka ljubav za Rusiju do smrti je ostala ista. Tu svoju ljubav Radić je očitovao i u svojim javnim govorima, ali nikada više ništa nije poduzeo za dobivanje potpore Rusije za

ostvarenje političkih mjera. Radić je shvatio da sovjetsko vodstvo djeluje samo u vlastitom državnom interesu.

Kad je Radić shvatio da je sam, tj. da ne može računati na političku pomoć ni na Zapadu, ni na Istoku, preostalo mu je samo sporazumijevanje s Beogradom, tj. borba parlamentarnim putem.

No još za njegova boravka u Rusiji došlo je do osnivanja Davidovićeve vlade (Davidović je vodio opoziciju dotadašnje vlade). Nakon toga Pribićević je istupio iz Demokratske stranke i polovinom 1924. godine osnovao Samostalnu demokratsku stranku, s kojom je poveo borbu protiv Vlade Ljube Davidovića.

Kralj se već u vrijeme osnutka Davidovićeve vlade zanosio mišlju o proglašenju diktature u cijeloj zemlji, pa je tom vladom htio pokazati u zemlji i inozemstvu kako je on tobože iskoristio sve mogućnosti za rješavanje pitanja i parlamentarnim putem. Ni Davidović ni HRSS, čini se, nisu bili svjesni kraljeve neiskrenosti, jer su tu vladu ozbiljno shvatili. Maček je prihvatio Davidovićevu ponudu da Hrvati uđu u Vladu, ali je kralj to odbio.

U to se vrijeme i Radić ponadao da će uspjeti sporazum sa Srbima. Tako je pred 100.000 ljudi u Zagrebu 14. rujna 1924. Radić rekao: "Sporazum sa Srbima moramo izboriti zato, jer su prijašnji siledžije imali sve u svojim rukama, a to su stekli nešto vanjskim prijateljstvom, nešto opet glupošću pa i lopovštinom naše gospode. A svi dobro znate da onaj koji sve u šakama drži neće to lako ispustiti, osobito ako je kurjak, a to su bili oni koji su do sada imali vlast. Oni su bili pravi kurjaci ne samo prema nama nego i prema Srbima".

"NEĆEMO BEOGRADSKI CENTRALIZAM"

Predsjedništvo HRSS je pri vijećanju 15. rujna 1924. zaključilo da HRSS uđe u Davidovićevu vladu. Protiv ulaska HRSS u Vladu ustali su Pašićevi radikali i Pribićevićevi samostalni demokrati optužujući HRSS kao komunističku stranku. Vlada je došla na vlast s posebnim zadatkom pripremanja sporazuma s Hrvatima i mogla je biti srušena upravo zbog neuspjeha te politike. Od početka listopada, tj. od dana kada je kralj drugi put odbio dati pristanak za ulazak hrvatskih predstavnika u Vladu, ona se nalazila u krizi. Otada su opet veze kralja i Pašića postale jače. No, i Radić je ubrzo postao svjestan teškoća brzog sporazuma između Hrvata i Srba. To su mu najbolje potvrdili njegovi i Davidovićevi pokušaji, koji su propali zbog rada srpskih opozicijskih stranaka i samoga kralja.

Osjećajući da je njegov mirni politički pristup politici hrvatskog i srpskog sporazuma grubo odbijen, Radić je održao 12. listopada 1924. u Vrpolju održao oštar govor. Govoreći o batinjanju hrvatskih seljaka pod Pašićevom vladom, Radić je naglasio da će, dođe li opet takva vlada, odgovoriti "Beogradu" pa će svakog sabljaša uhvatiti sedamdeset sedam groznica. U govoru je naglasio da mi nećemo beogradskog centralizma zato jer ga cijeli narod neće, neće ga ni Vojvodina, ni Bosna, ni Slovenija, a kamo li Hrvatska, koja bi sa Srbijom trebala biti potpuno ravnopravna: ili dvije sestre, ili svaka k sebi.

Poslije Radićeva govora u Vrpolju kralj je pozvao Ljubu Davidovića i upozorio ga na ono što je Radić govorio, dodavši da mu nije ništa dao i da mu neće ništa ni dati. Dana 15. listopada 1924. Davidović je

podnio ostavku Vladi u kojoj je naveo da ostavku daje na traženje kralja. Na to je Radić u ime HRSS-a objavio u novinama da HRSS najoštrije osuđuje svaki pokušaj kraljeva posrednog ili neposrednog miješanja u odluke parlamenta i uopće izbor predsjedništva, a napose se osuđuje svaki način nastojanja prenošenja javnog života izvan parlamenta, jer se time ruši sva ustavnost i uvodi osobni apsolutistički režim. No u toj kampanji protiv Hrvatske zdušno je radila beogradska politika koja je u broju od 28. listopada 1924. zaključila "da je Radić digao hrvatstvo na srpstvo, on vodi borbu hrvatstva protiv srpstva".

PRIMJENA *OBZNANE*

Međutim, zbog većine koju je opozicijski blok imao u Narodnoj skupštini, Pašić je znao da svoju protuhrvatsku politiku neće moći ostvariti, pa je zato izradio ukaz po kojemu je kralj 10. studenoga 1924. raspustio Skupštinu i raspisao nove izbore za početak 1925. godine. Kralj i Vlada počeli su iznositi optužbe protiv HRSS-a i Davidovićeve vlade kako bi nasilnim mjerama prisilili HRSS na priznanje političkog uređenja stvorenog Vidovdanskim ustavom. Kralj je poručio Davidoviću da on nikada nije htio pristati na silu u Hrvatskoj, kako su to predlagali Pribićević i drugovi, ali da će se poslije svega što se u Hrvatskoj govori, piše, poduzimlje morati odlučiti i pustiti da Pribićević i njegovi u Hrvatskoj obračunavaju s narodom kako hoće i kako drže da je potrebno i u interesu države. (M. Drinković, *Hrvatska i državna politika*, Zagreb, 1928.,78.). Čim je Davidović dao ostavku, Radiću su prijatelji iz Beograda savjetovali da se skloni, jer će ga nova vlada ubiti. On

se sklonio u Hrvatsko zagorje, nije htio u tim teškim trenucima napustiti Hrvatsku, već je želio preuzeti "krivicu" na sebe.

Vlada se odlučila na likvidaciju Radića i HRSS-a i bilo je prijedloga da se to izvede na sam katolički Badnjak. *Obznana* je prihvaćena 23. prosinca 1924. - protiv HSS-a. Ipak, na Drinkovićev prijedlog odustalo se od hapšenja na Badnjak i Božić, jer je to najveći katolički blagdan pa nema smisla da ga četiri milijuna Hrvata ne proslavi u miru.

Kralj je 1. siječnja 1925. godine potpisao *Obznanu* koja se odnosila i na HRSS i ona je odmah stupila na snagu. Već 5. siječnja iste godine Radić je bio uhićen. Još je jednom pobijedila jedinstvena velikosrpska politika kralja, Pašića i Pribićevića, vođe Demokratske stranke Srba u Hrvatskoj.

Radić i njegova stranka formalno su optuženi zbog boljševizma kako bi se pridobilo međunarodno antikomunističko javno mišljenje. No osnovni razlog Radićeva uhićenja bila je težnja za ostvarenjem hrvatske državnosti, kako su mu predbacivali velikosrpski političari.

RADIĆ U ZATVORU

Primjenom *Obznane* 1. siječnja 1925. i na HRSS značilo je ozakonjenje nasilja nad cijelim hrvatskim narodom. Hrvati su tako *Obznanu* i shvatili i doživjeli. I srpski su političari *Obznanu* ocijenili kao uvođenje izvanrednog stanja protiv svega hrvatskog naroda. Predstavnici Vlade koji su gonili Radića kao komunističkog saveznika savršeno su znali da Radić s komunizmom nije imao nikakve veze. I sam Pašić rekao

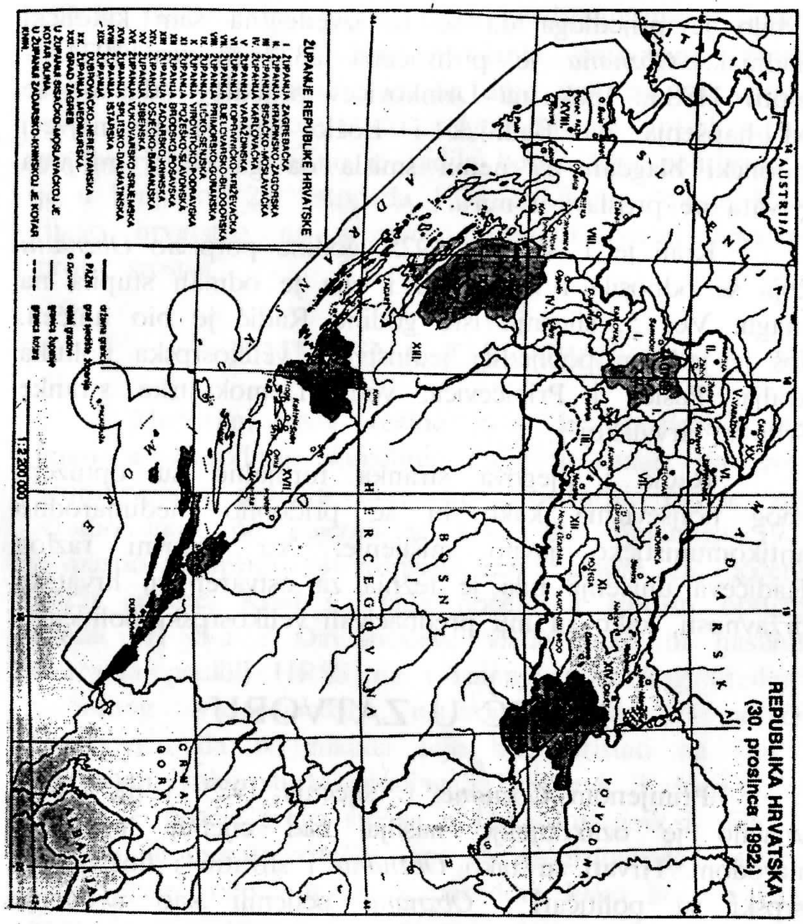

je da on zna da je Radić spasio Hrvatsku od komunističkog utjecaja 1919. i 1920. godine, ali da sentimentalnosti nema mjesta u politici i da se on neće ustručavati upotrijebiti svako sredstvo za postignuće svoga cilja. (V. Maček).

Vlada u Beogradu vjerovala je da će, kada sruši hrvatsko vodstvo, pobijediti na izborima. Po općem priznanju svih toliko Hrvata nije sjedilo po zatvorima unatrag sedamdeset godina, tamo od Bachovog apsolutizma. Predizborna djelatnost bila je u duhu *Obznane.*

No uza sav teror, HRSS je dobio na izborima 8. veljače 1925. više od 500.000 glasova, tj. 67 mandata. Beogradska je vlada ostala zatečena rezultatom izbora; u prvo vrijeme nije znala kako postupati. Rezultati izbora ohrabrili su Radića pa je na saslušanju istaknuo pravo hrvatskog naroda na preuzimanje vlasti. Tada na scenu stupa Vlada s Pašićem na čelu kako bi prisilila Radića na ustupke. Radiću je bilo jasno da ova država više nije Kraljevina SHS, već u prvom redu kraljevina Srba. U mučnoj političkoj situaciji u zatvoru su nastavljeni pokušaji kontaktiranja s Radićem. Radić je tada razjasnio svoja politička shvaćanja ovako:

I Monarhija engleskog tipa znači:

a) potpunu samoupravu, potpune ustavne slobode

b) vladu parlamentarne većine

c) raspuštanje parlamenta samo na prijedlog parlamentarne vlade.

d) u vanjskoj politici za sve slučajeve arbitraža, a nikako rat.

II Hrvatska samostalnost (autonomija) znači:

a) teritorijalno: Hrvatska-Slavonija-Dalmacija s korekturom u istočnom Srijemu (da Hrvatska za moguću

korekturu u istočnom Srijemu dobije za odštetu Baranju i dio Bačke)

b) kompetencije kao prije rata, uz gospodarsku i financijsku samostalnost u skladu s interesima državne cjeline

c) središnji odbor izravno bira Hrvatska, saborsko zastupstvo prema sporazumu i broju žitelja.

Radić je naglasio da je to sustav koji se nikada nije usudila provoditi ni Pešta ni Beč, jer su Hrvati uvijek bili potpuno suvereni u pravosuđu, školstvu i administraciji.

Kad su 4. studenoga 1927. objavljeni podaci o nejedinstvenom rasporedu poreza u državi; stanovnik Hrvatske, Slavonije i Međimurja plaćao je 702 dinara, a u Srbiji 407 dinara, Radić je ponovo Srbijancima predbacio da pljačkaju Hrvatsku i prečanske krajeve.

Na pokušaj radikala da u Vladu uđe HSS, Radić je odgovorio da će u svaku dalju kombinaciju stupiti samo zajedno sa Samostalnom demokratskom strankom (srpskom iz Hrvatske), tako da je 10. studenog 1927. godine došlo do stvaranja Seljačko-demokratske koalicije (dakle radićevci i pribićevci u Hrvatskoj). Tu je koaliciju Vladin tisak predstavio kao "prečanski front" protiv Srbije. Javnosti je kazano da će se koalicijom legalnom borbom u parlamentu izboriti promjena sustava u državi te osigurati i zajamčiti jednakost Hrvatske i svih tzv. prečanskih zemalja sa Srbijom. Tih dana, kad se najviše govorilo protiv novog koraka HSS-a, u Zagrebu su vođeni tajni razgovori o osnivanju buduće hrvatske državne emisijske banke, koja bi počela djelovati na dan otcjepljenja od Srbije.

"OSJEĆAM DA SE NEŠTO SPREMA"

Kralj je povodom krštenja svoga drugog sina 21. siječnja 1928. ponudio Radiću ulazak u novu vladu koja je bila bez samostalnih demokrata. No, Radić je to odbio, pa je tako propao pokušaj cijepanja Seljačke demokratske koalicije (SDK).

O teškom položaju Hrvatske svjedoči i iseljavanje Hrvata. Tako je od 1921. do 1929. godine u prekomorske zemlje iz Srbije i Makedonije iselilo 5,8 posto, iz Vojvodine 24,9 posto, Crne Gore 1,2 posto, Hrvatske i Slavonije 37,6 posto, Dalmacije 15,5 posto, Slovenije 11,5 posto, Bosne i Hercegovine 3,5 posto stanovništva, iz čega se vidi da se najviše iseljavalo iz Hrvatske, Slavonije i Vojvodine.

Politička se atmosfera toliko zaoštrila da su mnogi uočili mogućnost da Radić padne kao žrtva unaprijed planiranog ubojstva. Zbog toga su delegati HSS-a savjetovali Radiću odustajanje od odlaska u Skupštinu u Beograd 20. lipnja 1928. zbog mogućeg atentata. No on im je odgovorio da u pitanju nije problem samo neodlazak u Skupštinu toga dana i da bi ih poslušao kad bi se o tome radilo. Radić je dodao da će se izvršenje atentata prebaciti za sutradan ili čak kasnije, što znači da bi on morao stalno izbivati iz Skupštine. Rekao je: "I Pavle mi je nešto tako jučer rekao. I ja osjećam da se nešto sprema. Ali, zapamti da sam ja, kao i vojnik u ratu, u rovu, iz kojeg vodim borbu za prava hrvatskog naroda. Ili ću iz toga rova izići kao pobjednik, ili će me iz njega mrtvoga izvesti hrvatski narod". (Drljević, *Umorstvo Stj. Radića, Hrvatski narod*, III./1941., 126.).

U skupštini je radikalski poslanik Puniša Račić izjavio da su srpski interesi, kad ne pucaju puške i topovi, ugroženi.., Pernar mu je dobacio "Opljačkali ste begove", a Račić je tražio da mu se ispriča.

U Skupštini je nastala neopisiva graja te su se svi srpski poslanici sklonili, dok su hrvatski ostali. Račić je opalio prvi metak i pogodio Pernara, drugim Đuru Basaričeka, trećim Granđu, četvrtim Stjepana Radića, a petim Pavla Radića. Potom je Račić prošao kroz ministarsku sobu i prema izjavi nazočnih vikao: "Živela Velika Srbija".

ATENTAT NA STJEPANA RADIĆA

Jugoslavenski opredijeljeni Hrvati, na primjer Ivan Meštrović, osjetili su nakon atentata da je ovaj hitac, ispaljen u Radića, bio stvarno namijenjen cijelom hrvatskom narodu.

Pribićević je to još jasnije izrazio kazavši da je Račić bio samo instrument, a da su metak ispalili svi velikosrbi, i to ne samo u Radića nego u sve Hrvate.

No ubrzo su i velikosrbi shvatili da je taj metak, kojim su oni pucali u sav hrvatski narod, "pogodio posred srca Državu Srba, Hrvata i Slovenaca".

Politički promatrači zaključili su da je atentat bio unaprijed pripremljen i da je u njegovoj pozadini, uz skupinu velikosrba iz Radikalne stranke i vojske, stajao i sam kralj.

Kralju, koji je inače mrzio Radića i više puta ga htio bar politički uništiti, atentat je dobro došao za dokazivanje neuspjeha parlamentarizma u državi i opravdanje proglašenja diktature, koju je morao odgoditi dok ne vidi što će biti s ranjenim Radićem.

Atentat je ubio u Radiću svaku vjeru u potrebu opstanka zajedničke države. I to svoje iznova probuđeno staro uvjerenje on je od tada do smrti više puta očitovao.

VELIKE DEMONSTRACIJE

Izvještajima o prvom susretu kralja Aleksandra s ranjenim Radićem ne može se vjerovati, jer se iz njihovih proturječnosti vidi da su u značajnim dijelovima izmišljeni i politizirani. Radićevo intimno raspoloženje vidi se po onome što je na dan atentata navečer u bolnici rekao Mačeku; da poslije ovoga što se dogodilo u parlamentu možemo imati malo ili ništa sa Srbima.

Nakon atentata Vlada je održala sjednicu i osudila Račićev zločin, ali je kasnije svela svoj zločin na osobno Račićevo djelo i djelo izazvano uvredama opozicije, a u proturadićevskim redovima žalilo se samo zbog toga što Radić nije odmah ostao mrtav.

Čim se u Zagrebu saznalo za atentat, 20. i 21. lipnja 1928. održane su velike demonstracije u kojima je u sukobu s redarstvom bilo mrtvih i ranjenih.

Seljačka demokratska koalicija (radićevci i pribićevci u Hrvatskoj) tražila je nove izbore, raspuštanje skupštine i reviziju Ustava. Dopisniku sarajevske *Večernje pošte* Radić je izjavio: "Eto, sad vidite da sam ja imao pravo kad sam rekao da je Bosna naš stožer. Ili kako ja najviše volim govoriti, Herceg-Bosna je srce naše, kao što je Dalmacija naše lice, Hrvatska i Slavonija naša krila, a Vojvodina, neka se ne ljuti, naš trbuh koji je također dobio već mnogo taneta od sličnih ljudi kao i ja s istom svrhom zbog koje sam napadnut ja." (od 29. V. 1928., str. 8.).

Radiću je posebno bilo stalo do političkog jedinstva Hrvata i prečanskih Srba te Slovenaca, a i do pridobivanja Bosne i Vojvodine. Istodobno, ranjeni je Radić posebno pomirljivim izjavama nastojao neutralizirati mržnju protiv sebe. Hrvatski jezikoslovac Bratoljub Klaić piše kako je nakon atentata u Zagrebu postojala samo jedna krilatica: "Nikada više u okrvavljenu beogradsku skupštinu", i da se očekivalo da će vodstvo zatrubiti na ustanak.

SKUPŠTINA HRVATSKIH KULTURNIH DRUŠTAVA

Svu ozbiljnost političke situacije nastale nakon atentata iznio je Maček, po prirodi potpuno miroljubiv čovjek, kada je izjavio da nakon obilaska hrvatskih sela i Zagreba može reći: "Zločinom, koji se dogodio u Narodnoj skupštini, poništeni su potpuno svi rezultati zbližavanja Hrvata i Srbijanaca, ukoliko su bili postignuti do proljeća 1924. godine.

S druge strane, nastalo je danas između Hrvata i prečanskih Srba, naročito u Hrvatskoj, ne samo zbližavanje nego putpuno duhovno jedinstvo kakvo nije postojalo od 1848. godine kada je srpski patrijarh Rajačić instalirao hrvatskog bana Jelačića. (*Politika*, XXV./1928., 7243.,1.).

U Zagrebu je 5. srpnja 1928. održana Skupština hrvatskih kulturnih društava, gdje je zaključeno:

"Hrvatski je narod već u svojem prvom narodnom preporodu -u doba Marulića, Gundulića, Kačića, Križanića i Vitezovića - a pogotovo u drugom, preko Gaja, Preradovića, Mažuranića, Račkog i Strossmayera, stvorio ideologiju i etičku bazu jedinstvu Južnih Slavena, za koje smo mislili da je ostvareno ujedinjenjem koncem 1918. godine. Međutim, bizantski mentalitet i orijentalne metode podvaljivanja i hegemonističkog izrabljivanja, onemogućile su harmonički razvoj naših ideala. Taj mentalitet i te metode došle su do svoje kulminacije i našle su svoj izražaj 20. lipnja 1928. u umorstvu - usred parlamenta - Pavla Radića i Đure Basaričeka, koji su bili ne samo političari, nego i kao kulturni radnici izraziti sljedbenici hrvatskih preporoditelja. Beogradsko umorstvo - u toj jubilarnoj godini -etnički je onemogućilo svaku kulturnu suradnju sljedbenika zapadne kulture s onima, u čijoj je sredini niknuo ovaj užasni zločin. Radi svega toga hrvatski prosvjetni radnici odlučuju prekinuti sve veze s poklonicima ubojstva, pljačke i korupcije, te se vratiti svome narodu, pa u skladu s europskim pojmovima kulture i civilizacije čuvati svoju staru slavensku etičku kulturu i samostalno razvijati unutar svojega Prosvjetnoga saveza u Zagrebu" (R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942., str. 395.).

OLAKŠANJE ZBOG ODLASKA IZ BEOGRADA

Bilo je problema pri Radićevu povratku iz Beograda u Zagreb, bilo je i sumnji u njegovo liječenje. S druge pak strane, velikosrpski pristaše nisu vjerovali Radiću, pa su tražili da se zadrži u Beogradu kako u Zagrebu ne bi mogao proglasiti samostalnu hrvatsku državu. Kralj je bio spreman na proglašenje Hrvatske, ali i amputaciju, tako da bi Srbija zadržala BiH, Crnu Goru, Makedoniju, Vojvodinu i jedan dio Hrvatske, Slavoniju i

Dalmaciju. Razumljivo je da Radić nije mogao prihvatiti kao političko rješenje jednostrano kraljevo proglašenje amputacije. I dok se u službenim krugovima prijetilo amputacijom, u neslužbenim se krugovima govorilo o primjeni ***Zakona - o zaštiti države*** protiv Seljačko-demokratske koalicije (SDK).

Radić je odlaskom iz Beograda doživio veliko olakšanje. Na savskom mostu na odlasku iz Beograda Stipe Matijević je rekao:

"Sad smo se oslobodili Srbije". Kad su beogradski novinari tada naglasili da je ovo Jugoslavija, zastupnici su odgovorili: "Ne! Ovo je granica između Srbije i Hrvatske!". Nekoliko dana nakon dolaska u Zagreb Radić se tako oporavio da je mogao predsjedati Odboru HSS i primiti posjetitelje, diktirati članke i davati političke izjave. Tako je izjavio da je "zmijsko leglo osiguralo" širenje laži i u američkom tisku, te zaključio:

"Sve ovo mirisavo cvijeće iz beogradskog legla, samo je po sebi dovoljan razlog da sva hrvatska javnost konačno sasvim drukčije uredi svoj društveni saobraćaj i s onim našim ljudima koliko ih još ima, koji su bili ili su čak još i sada u službi zločinačkog legla u Beogradu" (Radić, *Sramotne službene laži... Narodni val*, II./1928.,160.). Sve su te Radićeve pisane izjave bile toliko nepomirljive da se u njima nije vidio nikakav politički izlaz. Radić je o političkim rješenjima šutio, ali su beogradski velikosrpski krugovi mogli već na temelju ovih članaka naslućivati njegove namjere nakon potpunog ozdravljenja. Zbog toga nije čudno da je u neposrednoj blizini Radićeve kuće sredinom srpnja 1928. godine održana vojna vježba u punoj ratnoj opremi, s neprestanim pucanjem.

Političko je raspoloženje u Hrvatskoj bilo takvo da je Ante Trumbić izjavio kako je 20. lipnja 1928. povijesni datum "koji je povratio hrvatskom narodu vršenje prava samostalnosti, kojega se nije nikada odrekao niti ga se može odreći". To su raspoloženje budno pratili beogradski politički krugovi koji su smišljali različite mogućnosti ojačavanja svojih položaja. Tako je kralj Aleksandar pozvao Svetozara Pribićevića, nastojeći na svaki način da ga "izvuče iz saveza s Radićevom strankom".

Radić je sada kategorički tražio: "Ova vlada imala bi zadatak da sprovede slobodne izbore za novu skupštinu, koja bi onda tebala sprovesti reviziju ustava i nanovo izgraditi Kraljevinu SHS, da je reorganizirana na novoj osnovi. Pri ovoj reorganizaciji države Jugoslavije traže Hrvati poptuno odvajanje od Srbije i osnivanje ***potpuno samostalne države Hrvatske*** koja bi sa Srbijom bila vezana samo personalnom unijom. Srpski kralj bi imao biti i kralj Hrvatske. Ovo bi bila jedina veza koja bi u budućnosti vezala Hrvate sa Srbima.

U svim drugim pitanjima Hrvatska bi bila nezavisna. Trebala bi imati svoj parlament i svoju vlastitu upravu, svoju vlastitu vojsku... Ovo potpuno odvajanje Hrvatske od Srbije predstavlja jedinu mogućnost za daljnji zajednički život Hrvata i Srba.

Vojvodini, Bačkoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini te Slavoniji imalo bi se ustupiti pravo da traže prisajedinjenje s Hrvatskom ili sa Srbijom. Ni za jednu točku neće Hrvat popustiti od ovih zahtjeva, koji predstavljaju minimum zahtjeva".

OŽIVOTVORENJE SLOBODNE DRŽAVE HRVATSKE

Radić je svoga nasljednika najprije gledao u Predavcu, žestoko se protiveći izboru Mačeka za dopredsjednika HSS-a, a poslije je računao na svoga sinovca Pavla. Radić s Mačekom nikada nije dijelio tolstojevski politički pacifizam. Od svoga nekadašnjeg pacifizma Radić je postao nepomirljiv glede sporazuma sa Srbijom te je sve više radikalizirao stajalište hrvatske samostalnosti. Kao prvi cilj stavio je oživotvorenje slobode države Hrvatske. Hrvatsko pučanstvo bilo je spremno u očekivanju velike odluke proglasiti Hrvatski sabor, hrvatsku vojsku, hrvatsku državu, ali Radić nije srljao, već je čekao nekoliko mjeseci da svjetska javnost sazna za zločin i srbijanske metode.

Kada se 1. kolovoza 1928. u Zagrebu sastala sjednica zastupničkog kluba Seljačko-demokratske koalicije (SDK), donešene su sljedeće odluke:

1. Da krnja Narodna skupština sazvana u Beogradu 1. kolovoza nije ovlaštena donositi nikakve zaključke za cijelu državu. Sve zaključke koji bi bili doneseni, a posebice financijske, koji bi se nametnuli narodu, proglašavamo ništetnima i neobveznima za narod u prečanskim krajevima, koji predstavljamo, a za hrvatski narod napose.

2. Zaključujemo da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora i sve narodno-političke individualnosti predstavljene u Narodnom vijeću pristupile u državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom, ne odričući se svojih povijesnih državnih odnosa i narodno-političkih samostalnosti u korist ma koje druge države, ne samo u korist državne

zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca, a da su akt od 1. prosinca 1918. i Ustav od 28. lipnja 1921. upotrijebljeni za utvrđivanje prevlasti bivše Kraljevine Srbije nad svim ostalim zemljama i narodnim dijelovima. Glede toga izjavljujemo da je u narodnoj svijesti dosadašnje državno uređenje u cjelini poništeno poznatim događajima i da ćemo povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje, koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta.

3.Seljačko-demokratska koalicija (SDK) poziva sve političke stranke i skupine u prečanskim krajevima da se pridruže ovoj njezinoj akciji u borbi za jednakost i ravnopravnost, a od seljačkog naroda u Srbiji, kao i od svih Srbijanaca koji ne odobravaju političku hegemoniju, očekuje da će svojim držanjem ubrzati pobjedu ovih velikih principa koji jedini mogu spasiti državnu zajednicu.

RADIĆEVA SMRT 8. KOLOVOZA 1928.

Narod je klicao, ali je držao da su gornje točke preblage. No, tada u SDK-u nije bilo potpune sloge. Naime, Pribićević je bio nepopustljiv u pitanju jedinstva države. S hrvatske se strane isticalo da zaključci kluba SDK nisu zadovoljili očekivanje naroda; proglašenje državne samostalnosti Hrvatske.

Nekoliko dana prije Radićeve smrti iz Beograda su dolazile vijesti da je umro. Radiću je posljednjih dana prije smrti nekoliko puta pozlilo. Poslije nekoliko teških kriza, ipak je ***8. kolovoza 1928. godine umro od posljedica atentata.***

Neposredno prije smrti oko Radićevog stana vrzmale su se noću sumnjive osobe, te se pomišljalo na mogućnost novog atentata.

Radić je držao da je kralj bio ne samo upleten u atentat, nego i njegovim pokretačem. Na to mu je prigovorio Pribićević, a Radić se jako uzrujao te ogorčeno rekao: "Kako, nas će ubijati, a mi to nećemo smjeti ni reći!" Toga dana podvečer Radić je umro.

Zagreb je 9. kolovoza 1928. svečano ispratio svoga učitelja, vođu i mučenika za hrvatsku slobodu na posljednji počinak. Bilo je približno 300.000 Hrvata na sahrani.

Politička je napetost u Zagrebu poslije atentata bila takva da je Pribičević savjetovao zastupnicima Vladinih stranaka i nekim drugima da ne dolaze u Zagreb na pogreb poginulih Hrvata u Narodnoj skupštini, a taj zahtjev ponovila je cijela Seljačko-demokratska koalicija u povodu Radićevog pokopa.

RADIĆEV ŽIVOT - NAPETA DRAMA JUNAKA

Poslije atentata hrvatsko je pitanje u znaku sve jasnije svijesti da ga kao problem nije moguće riješiti u tako organiziranoj državi, u takvoj skupštini i na osnovama ustavnih odredaba Vidovdanskog ustava 1921. godine.

Vrijeme od atentata i uvođenja šestosiječanjske diktature 1929. išlo je k slomu Kraljevine Jugoslavije, kojoj je bila suđena propast.

"Izgubismo više nego prerano Stjepana Radića, čovjeka i državnika kojega je zemlja trebala da kralj

Aleksandar ne uvede 1929. diktaturu pod pritiskom nekolicine generala i političara, koji ne bijahu svjesni da se birokratskim centralizmom i parolom jugoslavenskog integralizma ne mogu rješavati nacionalni problemi zemlje, koja je stoljećima stajala pod utjecajem raznih kultura i raznih vladavina. Jer, posljedice nemile prošlosti ne mogu se preko noći odstraniti dekretom". Bile su to riječi Živojina Balugdžića, poslanika Kraljevine Jugoslavije u Berlinu od 1928.-1933.

Radićev rad i život je napeta drama junaka i rodoljuba obojena humanizmom i pacifizmom. Radić je po vrsnoći svojih misli još uvijek nazočan i suvremen. On je bio osnivačem hrvatskog seljačkog pokreta koji je imao važnu ulogu u političkom životu u razdoblju od sloma Austro-Ugarske Monarhije do propasti Kraljevine Jugoslavije.

Za Radića je značajno nastojanje da se međunarodni problemi rješavaju na miran način i zato upozorava svijet na potrebu poštovanja narodne volje radi izbjegavanja oružanih sukoba, na borbu protiv korupcije i tiranije. Radić je prije sedamdeset godina poručio svijetu: "U svojoj čovječnosti mi nećemo ni revolucije ni atentata ni nikakvog drugog nasilja, ne iz straha, nego poradi svoga pacifizma, bez kojeg nema više opstanka nijednom malom narodu".

GDJE JE RADIĆ STAO, HRVATSKA JE 1990. GODINE NASTAVILA

Radić je živio za opće ljudske ideale za koje bijaše spreman žrtvovati i svoj život. Ova prošlost Radićeva vremena uvjetovala je i našu suvremenost i

postala je poukom te putokazom u budućnost. Mogli bismo danas reći, tamo gdje je Radić stao, pučanstvo hrvatske domovine je nastavilo. On je bio pogođen na barikadi međunarodnog bratstva i svjetskog mira, dok se borio za samostalnu, slobodnu i neovisnu Hrvatsku, dok se opirao zastrašivanju oružjem i nasilničkoj tiraniji. Zato je i ranjen, vraćajući se iz beogradske skupštine na zemunskom mostu rekao, kad su prešli granicu Srbije: "Nikad više u Beograd". Izgubio je ranije iluzije da će svojim mirnim putom, svojom suradnjom i sporazumom, moći s velikosrbijanskim političarima postići dogovor na kulturan i civiliziran način. Radićev je primjer slijedio hrvatski narod od 1990. g., spreman i po cijenu života osloboditi se velikosrbijanske agresije i imperijalizma.

Opet je 1991. g. došla svirepa azijatska srpska brutalnost koja je htjela satrti hrvatski narod. No ovog je puta jedinstven, odlučan i neustrašiv hrvatski narod pobijedio velikosrpski teror. Stoga povijesna iskustva, poruke Stjepana Radića, događaji poslije 1945. g. i osobito 1991. g., imperativno nalažu hrvatskom narodu: ***"Nikad više u zajednicu s onima koji ne mogu zamisliti hrvatsku državu i njezinu samostalnost"***. Svaki sebi na svome u skladu s međunarodnim normama i interesima.

Literatura:

Boban, Ljubo, Maček I politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941., Zagreb 1974., I-II

Buić, Stjepan, Najveći talijanski list ..., Slobodni dom, XVIII, 1924.

Drinković, M., Hrvatska i državna politika, Zagreb 1928.

Drljević, Umorstvo Stjepana Radića, Hrvatski narod, III, Zagreb 1941.

Horvat, Rudolf, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1942. i 1992.

Herceg, Rudolf, Seljački pokret u Hrvatskoj 1923.

Gligorijević, Branislav, Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970.

Jareb, Jere, Tri dokumenta, Pola stoljeća hrvatske politike, Hrvatska revija, Buenos Aires, 1960.

Krizman, Bogdan, Stjepan Radić, Za posebnu Hrvatsku i hrvatski dom, Hrvatsko sveučilište, I, Zagreb 1971.

Krizman, Bogdan, Korespodencija Stjepana Radića, I-II, 1885.-1928., Zagreb 1972. i 1973.

Kulundžić, Zvonimir, Stjepan Radić i njegov Republikanski ustav, Zagreb 1980.

Maček, Vladko, Journal, III-IV, Zagreb, 1962.-1963.

Meštrović, Ivan, Uspomene na političke ljude i događaje, Hrvatska revija, Buenos Aires 1961.

Mužić, Ivan, Stjepan Radić u Kraljevini SHS, Zagreb 1988.

Mužić, Ivan, Hrvatske politike I jugoslavenska ideja, Split 1969.

Politika, XXII, Beograd 1925., br. 6006; XXV, 1928., br. 7243

Političko umorstvo, Hrvat IV, Zagreb 1922.

Radić, Stjepan, Politički spisi, Zagreb 1971.

Radić, Stjepan, Kako ćemo iz našeg zla u dobro, Sisak 1902.

Trumbić, Ante, Elaborat o hrvatskom pitanju, Kritika IV, Zagreb 1971.

Tuđman, Franjo, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, knjiga I, 1918.-1928., Zagreb 1993.

Zapisi J. Smodlake, Zagreb, 1972.

Ustav Stjepana Radića, Zagreb 1994. (Urednik Nado Grubić)

SADRŽAJ:

Predgovor	5
Nikad više u Beograd	7
Životopis	8
Buđenje širokih slojeva puka	9
Hrvatska seljačka pučka stranka	14
Stvaranje samostalne hrvatske države	16
Hrvati neće centralističku državu	20
Protiv rušenja hrvatske države	22
Borba za samostalnu Hrvatsku poslije 1918.godine	24
Poruka hrvatskog seljaštva	25
Hoćemo živjeti bez Srbije	26
Onima u Beogradu	27
Pobune hrvatskih seljaka	30
Hrvatska republikanska seljačka stranka	32
Ustav neutralne Republike Hrvatske	33
Zastupnici HRSS nisu pošli u Beograd	35
Hrvatski blok	36
O BiH, Muslimanima i pravoslavlju	37
Jednakost pred zakonom	39
Radić se obraća međunarodnoj javnosti	40
Hrvatska u srcu Europe	41
Radićev politički program	42
Hrvati žele svoj ustav	44
Raditi ljudski i zakonito	46
Svijetu na znanje	47
Radić u Beču	50
Treba rušiti Pašićevu vladu	51
Radić u Moskvi	52
Borba parlamentarnim putem	53
Nećemo beogradski centralizam	55
Primjena obznane	56

Radić u zatvoru 57
Osjećam da se nešto sprema 61
Atentat na Stjepana Radića 62
Velike demonstracije 63
Skupština hrvatskih kulturnih društava 64
Olakšanje zbog odlaska iz Beograda 65
Oživotvorenje slobodne države Hrvatske 69
Radićeva smrt 8. kolovoza 1928. 70
Radićev život - napeta drama junaka 71
Gdje je Radić stao, Hrvatska je 1990. godine nastavila 72
Literatura 74

R 2010
R 2020

949.75
SRŠ
s

229026

Knjižnica B.